KORTHALS, P.W.
TOPOGRAPHISCHE SCHETS VAN
EEN GEDEELTE VAN SUMATRA.

XXI:-
222

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL R.
Tanggal : 29-7-2010
Nomor Induk : 10854/PN-Museum/10
BIB - ID : 0010-33472460
ITEM - ID : 0309089010
Asal : Museum Pusat

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

296.100

TOPOG

D

Ridder van
Lid

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

XXI
223

TOPOGRAPHISCHE SCHETS

VAN EEN GEDEELTE

VAN

SUMATRA,

DOOR

Dr. P. W. KORTHALS,

Ridder van de Orde van den Nederl. Leeuw, gewezen Lid der Nat. Commissie in Nederlandsch Oost-Indie, enz. enz.

MET EENE PLAAT.

Leyden,
H. W. HAZENBERG & COMP.
1847.

BAT. GENOOTSCHAP VAN K.EN W.

BIBLIOTHEEK NATIONAAL

GEBRUIKT BIJ H. H. DE BREUK.

Bij
boven
99°35
zoo ka
beslaat
in laag
is ong
zelfs g
schen
zachth
keten
gelijk
stroom

INLEIDING.

Bij eene algemeene beschouwing van *Padang* en de bovenlanden van *Sumatra*, die gelegen zijn tusschen 99°55' en 101° lengte, de linie en 1° noorder breedte; zoo kan deze streek, die ongeveer 300 □ geogr. mijlen beslaat en het aloude rijk van *Menang-Kabou* bevat, in laag en hoog land verdeeld worden. Het lage land is ongeveer $1\frac{1}{4}$ tot $2\frac{1}{2}$ geogr. mijl breed en bereikt deszelfs grootste breedte daar, waar zich vuurbergen tusschen de bergketen verheven hebben. Hetzelve loopt zachthellend tot aan deze vuurbergen of tot aan de bergketen opwaarts en heeft tot op 1000 voeten hoogte eene gelijkmatige glooijing. De rivieren, welke door hetzelve stroomen, gaan over het algemeen door lage streken en

zelden bevinden zij zich, zoo als bij de *Oelakan*, een 50 tot 100tal voeten beneden de vlakte. Zij zijn allen tot op zeer kleine afstanden bevaarbaar, zoodat zich de eb en vloed niet ver binnenwaarts uitstrekt. Derzelver beddingen zijn bij het strand met kleine rolsteenen bedekt, die allengs naar het gebergte vermeerderen, in omvang toenemen en de zacht loopende rivieren tot sterk ruisschende bergstroomen maken. Dit gebergte, dat tevens de grens is van het lage land, hetwelke als een afgespoelde grond van het gebergte te beschouwen is, behoort tot de reeds gemelde bergketen, die in de *Lampongs* op 5°,30′ zuider breedte begint en op 5,05 noorder breedte in *Achin* eindigt.

Even als de andere gedeelten, welke wij bij onze vaart langs de kust zagen, is deze bergketen hier van eene gelijke hoogte, waarop men platte toppen en puntige of ronde koppen onderscheidt. Slechts een drietal geknotte kegels verheft zich in of achter deze keten tot op eene aanmerkelijke hoogte en kan den zeeman als baken voor de reede dienen. De bergketen heeft eene breedte van 3 geogr. mijlen en bestaat uit zich van het zuidwesten naar het noordoosten strekkende bergen, welke door uitstekende jukken aan elkander verbonden zijn en de divortio aquarum zeer weinig van elkander verwijderd doen zijn. Van dit gebergte sprin-

gen dikwerf zijtakken tot aan zee of tot op eene kleine afstand van dezelve vooruit, waardoor de vlakte den vorm van eene halve maan erlangt. Het gebergte bij *Padang* behoort tot de eerste, dat bij *Nangallau*, *Doekoe*, *Priaman*, enz. tot de tweede soort. Deze zijtakken nemen, naar mate van hunne verwijdering van de oorspronkelijke keten, in hoogte en breedte af. Zij bestaan dikwerf uit trachiet of wacke en zijn somtijds gelijkvormig met de groote keten, welke een graniet-siëniet tot grondslag heeft, waarop overgangs-kalk rust, hetgeen dikwerf door conglomeraät-formatie bedekt is en dus aan eene vroegere vulkanische werking herinnert. Twee hooge toppen van de keten, de *Tandike* en *Sengalang*, liggen in de bergreeks. Drie anderen, waarvan de beide hoogsten de *Soloashi* of *Talang* en *Merapi* zijn, liggen op eene kleine afstand achter de keten; terwijl de derde de *Sago* is, welke verder van de zee verwijderd en van daar onzigtbaar is.

De *Sengalang* en *Tandike* zijn als één kegel te beschouwen, die zich op eene hoogte van 6000 voeten verdeelt. Hierdoor ontstaan twee toppen, waarvan de zuidwestelijke, *Tandike*, de laagste is; terwijl de *Sengalang* zich ongeveer tot eene hoogte van 9,500 voeten verheft. De noordwestelijke voet van den *Sengalang* verbindt zich met de keten aan den berg *Ronjeng* ter

hoogte van ruim 3600 voeten, terwijl de zuidoostelijke voet op 3600 voeten aan dit gedeelte der keten aansluit, ter dezer plaatse doortogt latende voor de rivier *Ané*, die ten oosten van de bergketen ontspringt. Noordelijk verloopt de voet van den *Sengalang* in het 2800 voet hooge bekkendal *Agam* en heeft noordwestelijk het kalkgebergte *Kapanassan*, dat zich met den *Ronjeng* vereenigt. De noordoostelijke voet vormt eenen 3300 voet hoogen rug, met welken de nog werkende vulkaan *Merapi* of *Poeti-Bongso*, wiens afgeknotte kegel 9400 voeten boven de zee verheven is, aanmerkelijk verschilt van den ter hoogte van 7000 voeten beginnenden kalen top des schoon begroeiden *Sengalangs*. Deze berg is het middenpunt van het rijk van *Menang-Kabou*, een der schoonsten onzer bovenlanden. De noordelijke voet verbindt zich op 3200 voet hoogte aan de van den *Ophir* komende bergreeks. Westelijk daalt de *Merapi* in de vlakte *Agam* af, alwaar de rivier van dien naam met eenen schoonen drievoudigen val ontspringt; zuidelijk loopt hij zacht hellende naar het meer *Sinkara*; ten oosten vormt hij een deel van *Tana-Datar* en noordelijk verbindt zich zijne voet op 3200 voeten hoogte met de van den *Ophir* komende bergreeks, die *Agam* ten noorden bepaalt.

Deze bergreeks, wier gehakkelde, met scherpe en

uitstekende punten voorziene rug den kalkaard verraadt, verdeelt zich bij *Padantero*. De lagere, nu te voorschijn komende zandformatie rigt zich noordelijk en vormt eenen halven cirkel met twee uitstekende hoeken, die het dal der 50 kottas ten westen, noorden en oosten omringen. De zuidelijke kalkrug zet zich oostelijk tot aan den berg *Sago* voort. Deze oude vuurberg vertoont zich met twee of drie puntige kegeltoppen, welke zich niet boven de 6000 voeten verheffen. De zuidelijke voet van dezen berg daalt in de vlakte *Tana-Datar* af en de zuidoostelijke is aan den in die rigting voortloopenden bergrug door den *Marapalm* verbonden. Even zoo neemt het noordelijke gebergte eene zuidoostelijke rigting en zet zich naar de 7 kottas, het laagste gedeelte onzer zuidoostelijke bovenlandsche bezittingen, voort. In dezen lagen streek, waar de rivieren van *Agam*, van de 50 kottas en van *Tana-Datar*, als ook het meer *Sinkara*, zich vereenigen om door de *Indragirie* naar het oosterstrand te vloeijen, daalt de noordelijke voet van den *Talang* of *Soloashie* af, die bëoosten *Padang* gelegen en volgens Raffles 10,000 voeten hoog is. De noordwestelijke voet van dezen berg verloopt in het meer *Sinkara* en de zuidwestelijke sluit zich aan de groote bergreeks aan, boven welke zij als een ronde kop uitsteekt.

Voordat ik overga tot de topographische beschouwing van dit gedeelte van *Sumatra*, moet ik opmerken dat dezelve in 1834 op de plaats zelve gesteld is, en dat er eenige bijdragen tot de kennis dezer oorden uit verschillende andere oogpunten elders door mij bekend gemaakt zijn. Zoo vindt men onder anderen in den Recensent ook der Recensenten iets over het bestuur van *Menang-Kabou*; een blik op de verspreiding der planten in het Nederlandsch Kruidkundig Archief; eenige bijdragen tot de kennis der 50 kottas en eenige kruidkundige waarnemingen in het Tijdschrift voor natuurlijke geschiedenis en Physiologie.

Na deze algemeene aanmerkingen zoude ik met de beschrijving der benedenlanden eenen aanvang kunnen maken; daar ons echter dienaangaande eenige aanteekeningen ontbreken en zij gedeeltelijk reeds vroeger behandeld zijn, wil ik mij hier alleen tot eenigen over de 6 kottas bepalen.

Dit gebied, dat door de vereeniging van 6 plaatsen aldus wordt genoemd, grenst ten westen aan dat der zeven kottas, ten zuiden aan *Oelakan*, ten oosten aan de op laatstgenoemde plaats inspringende bergketen en ten noorden aan het gebergte *Sengalang*. De binnen deze grenzen gelegene streek levert een ruim veld ter bebouwing op en bevat een genoegzaam aantal beken ter bewatering; maar heeft tevens een zeer veranderlijk klimaat. Dit laatste heeft vooral plaats in de digt naar het gebergte gelegene oorden, waar de heete dagen door koude nachten afgewisseld worden en niet zelden ziekten doen ontstaan.

Van de gemelde zes kottas ligt *Gadoe* digt aan de rivier *Ariang*, *Patandangan* aan de *Oelakan*, *Tjinting* aan de kruising of vereeniging der wegen van *Priaman* en *Padang*, *Kapala-Ilalang* mede aan de rivier *Oelakan* in de vlakte. De beide anderen, kotta *Beranam* en *Kajoetanam*, zijn digter aan het gebergte gelegen.

Een gedeelte van *Kajoetanam* ligt beoosten de *Ané* tegen het zijgebergte. Door hetzelve ging vroeger de moeijelijke weg over den *Ambadjang*, die nu door eenen veel gemakkelijkeren vervangen is. Deze loopt van de sterkte *Kajoetanam* noordelijk, door de kotta *Beranam*, tegen den langzaam opgaanden voet van den berg *Tendikee*, nadert op eene G. mijl van gemelde sterkte het dwarsdal der rivier *Ané*, en bereikt de grens van het gemelde gebied. Dit dal begint aan den voet der bergen *Sengalang* en *Merapi*, is bij de *Batang-poeti* meer tusschen het gebergte besloten, terwijl de rigting van dit gedeelte tot aan de benedenlanden meest westelijk is met eenige slingeringen. De breedte van dit dal is niet aanmerkelijk en neemt enkel toe op plaatsen, waar aanzienlijke bergbeken in hetzelve uitmonden: alsdan zijn er bij deze vereeniging kleine vlakten, zoo als te *Batang Sengalang*, en de oevers zijn glooijender dan op de smalle plaatsen, waar zij steil afhellen. Bezuiden het dal bevindt zich de groote bergketen, die zich langs de rivier ruim 400 voet boven den dalgrond uitstrekt en zeven beken met grootere of kleinere watervallen in hetzelve uitstort. Ten noorden zijn het de afdalende voeten van den *Sengalang* en *Tendikee*, of liever de tegen deze steunende bergmassen, die het dal

hier bepalen. De grond is over het algemeen regelmatig afdalend, zoodat er op de 100 voet slechts ruim 3 voet helling of verval is.

Beschouwen wij het geognostisch, dan vinden wij de tegenoverstaande wanden van het dal dikwerf door dezelfde granietaardige sieniet gevormd, die niet zelden geheel onbegroeid is. Deze grondsteen is door kalk, of wacke waarin kalklagen zijn, gedekt. Over dezen spreidt zich eene grootere of kleinere laag trachietconglomeraat of puimsteen-brekzie uit, waarin kleine stukken half verkoold hout voorkomen: meer naar het ooster einde van het dal vindt men een mengsel of conglomeraat, waarin puimsteen, trachiet en kalk door een leemdeeg verbonden zijn. Wat betreft de eerste vorming van dit dal, over welks met groote trachietblokken bedekten dalweg nu de rivier *Ané* stroomt, zij dagteekent ná de wording en opheffing van den *Sengalang*, daar de vermoedelijk door dezen thans rustenden vuurberg uitgeworpene stoffen gelijkelijk de beide oevers bedekken; terwijl de kracht van het water, welligt met vulkanische werkingen vereenigd, dit dal heeft doen ontstaan. Deze natuurverschijnselen, die vroeger zoo verwoestend werkten, zijn tevens dienstbaar geworden om dit dal met eene onbegrijpelijke weelde te omringen. De uitwerpselen door den tijd, onder invloed van lucht en water verteerd, hebben eenen voor den groei der planten geschikten bodem geleverd, waarop thans duizende gewassen welig tieren.

Door dit dal is, volgens het plan en op order van Zijne Excellentie den Commissaris-Generaal J. van den

Bosch, eenen weg langs de rivier aangelegd, die de gemeenschap der beneden- en boven-landen aanmerkelijk heeft verbeterd en aan den reiziger de schoonste natuurtafereelen oplevert, waarin hij de prachtige en rijke tropen-vegetatie met naakte bergwanden, langs welke watervallen nederstorten, ziet afwisselen. Wat den loop van dezen weg aangaat, dezelve is niet geheel gelijk met de helling van het dal. Behalve de aan de einden der kloof aanwezige opgangen, van welke die bij de benedenlanden ruim 200 en die naar de bovenlanden bij *Bazar Koebang* ruim 400 voet stijgt, rijst dezelve in deze tusschenruimte eens 100 en op eene andere plaats 200 voet boven den dalgrond. Deze tusschenhoogten zijn vooral bij de laatste verbetering van den weg, die op order van den Resident en onder toezigt van den Civielen Gezaghebber door de bevolking der bovenlanden heeft plaats gehad, aanmerkelijk afgenomen en op verscheidene plaatsen heeft de verlegging digter naar de rivier eene meerdere gelijkheid aan denzelven gegeven.

Na deze uitweiding over den hoofdweg naar de bovenlanden, wil ik een uittreksel van mijn dagboek over dezelve mededeelen en daarbij de volgende natuurlijke verdeelingen in het oog houden:

I. Zes kottas en om het meer gelegene landen.
II. *Tana-Datar*, enz.
III. Vijftig kottas en de vallei der *Sinamang*.
IV. Het dal *Agam* en de noordelijke streken.

De 6 kottas en om het meer, Dano Sinkara, *gelegene landen.*

Aan het einde der kloof of het dwarsdal *Ané* bevindt men zich in de 6 kottas, die een deel van het bekken *Sinkara* uitmaken zouden, indien wij deze streek orographisch beschouwden. Uit dit oogpunt toch vormt de *Merapi* met den voet van den *Sengalang* de noordelijke grens; westelijk heeft dezelve den *Sengalang* en de bergketen, zuidelijk den *Talang* en oostelijk eene kléine heuvelreeks, die later digter bij den *Merapi* en den bergrug *Scikaladi* of *Passir Pandjang* tot bijna 3000 voet hoog wordt, tot grenzen; waartusschen de volgende districten gelegen zijn: de 6 kottas, 4 kottas, 8 kottas, het land van *Batipo*, 20 kottas en de 13 kottas.

De 6 Kottas behooren hydrographisch tot een eigen stelsel: zij grenzen noordelijk aan *Agam*, oostelijk aan den *Merapi*, zuidelijk aan de 4 kottas en westelijk aan den *Sengalang*. Zij zijn in een zuidoostelijk hellend vlak op den voet van den *Merapi* gelegen, terwijl slechts twee derzelve, *Pandasike* en *Sengalang*, zich aan den berg van laatstgemelden naam bevinden. De rivier *Ané*, welke bij kotta *Baroe* op 3400 voet uit eenige kleine plassen ontstaat, scheidt het vlak of de voeten der beide bergen van elkander, vormende hier en daar een honderd voet diep dal. Van dezelve is door deze om-

standigheid niet veel voordeel kunnen getrokken worden; maar des te meer nut doen de kleine bergbeken, die haren waterrijkdom vermeerderen. Onder deze behoort de *Batang Poeti*, welke op 6 à 7000 voet hoogte uit den *Merapi* ontspringt en aldaar eenen schoonen val vormt. Het water dezer rivier is meestal blaauw-wit, heeft eenen zwavelachtigen reuk en laat, behalve eene groote hoeveelheid ijzerzand, dikwerf een wit leempoeder vallen. De bodem bestaat uit een grover of fijner conglomeraat, dat tegenwoordig in eene goede vruchtbare aarde herschapen is, waarop schoone rijstvelden, die eenen 30 à 40 voudigen oogst leveren, benevens koffijtuinen gevonden worden en waarop een aantal andere vruchtboomen, benevens aardappelen en uijen, vrij welig tieren. De hoogte van 3400 à 2600 voet geeft aan deze streek een koel klimaat, dat door de laag hangende wolken dikwerf veronaangenaamd wordt. De stand van den thermometer hebben wij aldaar, als volgt, waargenomen:

's morgens 6 uur 64° à 68°
's middags 2 » 75°
's avonds 7 » 68°.

Deze streek, welke aan de zuidzijde den voorpost van *Agam* uitmaakt, is door groote loopgraven omringd, die tot op ruim 4000 voet tegen den *Merapi* zijn aangelegd en wallen met doornbamboesheggen hebben. Zij werd door den Lt. Kolonel Raaff na eenen hardnekkigen tegenstand ingenomen en werd toenmaals door de Padries van de omliggende landen verdedigd. Na de inname werd er op den heuvel *Goegoe Singandang* eene

schans aangelegd, die nog aanwezig is en waaruit men een schoon gezigt heeft op de omliggende lagere streken:

1°. Kotta *Baroe*, liggende benoorden deze versterking.

2°. *Ayer Angé*, ten oosten op gelijke hoogte.

3°. *Pandasike*, dat gedeeltelijk in de vlakte ongeveer 150 voet beneden deze versterking, anderdeels meer tegen den berg op gelijke of grootere hoogte ten westen gelegen is.

4°. Kotta *Sengalang*, een weinig ten zuiden van het voorgaande, geheel tegen de helling gelegen. In deze beide plaatsen worden de gemelde Europeesche groenten, benevens kool geteeld.

5°. Kotta *Lawas*, ten zuiden van *Goegoer Singandang* gelegen, is de hoofdnegorij en verblijfplaats der eerste of oudste *Pangoeloes*. Een schoon rijstveld omringt de huizen, die ieder in eenen koffijtuin verborgen liggen.

6°. *Pandjalean*, een weinig bezuiden *Lawas*, is het laagste punt der streek en heeft eenen belangrijken bazar, waarop de bewoners met geestdrift verschijnen, niet alleen om te handelen, maar vooral om hanen te laten vechten.

Bezuiden de gemelde plaatsen is het distrikt der 4 kottas gelegen, dat ten oosten door het land van *Batipo*, ten zuiden en westen door de groote bergketen begrensd wordt. Deze streek ligt op eene hoogte van 2000 voet en wordt door eenen zijtak der groote bergketen, *Durian* genaamd, in twee deelen verdeeld. In het langwerpige, door dezen tak en de bergketen bepaalde dal, ligt *Tambangan*; zijnde de andere en grootere vlakte

op den voet van den *Merapi*, en tegen de gemelde bergketen gelegen. Het oostelijke deel wordt door de *Songi Tellang*, die naar het meer stroomt, besproeid; terwijl het westelijke voor een klein gedeelte door in de *Ané* verloopende beken bevochtigd wordt. Dit laatste, dat aan de gemelde kotta *Pandjalean* grenst, vormt eene driehoekige. ten noorden door den *Sengalang* en ten zuiden door de bergketen bepaalde vlakte, die 2200 voet boven zee verheven is. De bovenste lagen van den bodem bestaan uit conglomeraat en, van boven af beginnende, is de volgende rangorde waar te nemen.

1°. ½ à 1 voet zwarte plantenaarde;

2°. Eene laag bruine leemgrond;

3°. Eene drie voet dikke laag puimsteen-brekzie;

4°. Eene laag bruine leemgrond met stukjes trachiet, die op vast conglomeraat rust.

Dat deze vorming van bodem belangrijk is voor de kennis van den *Merapi* behoef ik niet aan te stippen, daar zij niet alleen de verandering van uitwerpselen aantoont, maar tevens bewijst dat de lavastroomen nimmer tot hier zijn gekomen. De vulkanische aard van den bodem maakt denzelven bijzonder geschikt voor den groei der gewassen, terwijl de ligging den aanbouw van Europeesche voortbrengselen aanmoedigt. Niet alleen de physieke ligging, maar ook de verbinding dezer streek door den weg in de kloof naar de benedenlanden en door den zamenloop der wegen uit de bovenlanden, maakt dezelve belangrijk. Zijne Excellentie de Commissaris-Generaal J. van den Bosch heeft bepaald, dat aldaar een etablissement zou aangelegd worden; waardoor

deze, voor eenigen tijd naauwelijks bij naam bekende plaats, spoedig in een aangenaam verblijf zal herschapen worden. Vroeger liepen er in deze streek twee wegen uit de benedenlanden uit, die nu geheel verlaten zijn. De eene derzelve behoorde aan de bewoners der 6 kottas en is bekend als *Djalan Boekit-Toedjoe;* de andere, *Djalan Djawie* genaamd, werd door die der 4 kottas gebruikt, welke aan het einde van denzelven een met loopgraven en wallen voorzien wachthuis bezaten. Deze weg is vroeger door ons mede gebezigd, maar wegens de onmogelijkheid om denzelven te verbeteren, verlaten. Dezelve loopt langs eenen rug, die dikwerf weinige voeten breed en door de spoedige verwering der rotsen aan veelvuldige instortingen onderhevig is. De helling is over het algemeen vrij zacht, doch gaat op enkele plaatsen de 20° te boven, vooral naarmate men den top nadert. Deze is 2950 voet boven zee verheven en eenige zitplaatsen zijn aldaar in de steenen uitgegraven, om voor de nu volgende afklimming nieuwe krachten te verzamelen. De 4 kottas zijn: *Tambangan*, vroeger belangrijk als sleutel voor de bovenlanden, toen de gemeenschap nog over den moeijelijken berg *Ambadjang* plaats had; *Djau*, even als *Paningdjawan*, voor een gedeelte aan dezen weg gelegen, gedeeltelijk bewesten denzelven; eindelijk *Goenong*, aan den weg naar de oostelijke districten, op eene hoogte van ruim 2300 voet boven zee.

Het land van *Batipo*, aldus genoemd omdat de tegenwoordige regent dezer streek uit het dorp van dien naam afkomstig is en gemeenlijk *Toewanko Batipo* wordt ge-

noemd, ligt oostelijk van de gemelde 4 kottas, ten zuiden van den *Merapi* en de 8 kottas, ten noorden van het meer en wordt ten oosten door eenen bergrug van *Tana-Datar* gescheiden. De hellende vlakte van *Batipo* zal ruim 600 voeten verval hebben, die regelmatig verdeeld zijn, waardoor dit vlak, van de hoogte gezien, zeer zacht naar het meer afloopt. In dit laatste verliest zich de rivier *Soempoer* of *Jellang*, die niet ver van het dorp *Pitalla* de verschillende zijtakken opneemt, welke de menigvuldige rijstvelden van dit landschap bevochtigen. De grond is conglomeraataardig in het noordelijke, maar zandiger in het oostelijke gedeelte van hetzelve. De cultuur is alhier in eenen zeer bloeijenden staat, zoodat deze streek eenen overvloed van vruchten oplevert; terwijl ze aan den handel een ruim contingent van koffij aanbiedt. Dit voordeel, door ons van den landbouw dezer bevolking genoten, wordt nog verhoogd door den oorlogsijver welke dezelve bezielt. Haar bondgenootschap en hare hulpbenden zijn daardoor dikwerf van groot belang geweest bij de in- of terug-name van bergachtige streken, waar de natuur als het ware zelve voor de verdediging gezorgd had. Digt bij de plaats *Batipo* vindt men eene door eene rivier uitgediepte gracht, waarvan de bewoners ter versterking zeer goed voordeel hebben getrokken. De plaats zelve is bijzonder versterkt en in het algemeen is er om het geheele landschap eene verdedigingslijn gemaakt, waarvan de grachten door ondoordringbare doornbamboesheggen gedekt worden. Deze verdedigingswerken zijn, alleen om doortogt te verleenen, door de daardoor snijdende we-

gen onderbroken. De hoofdweg door *Batipo* gaat naar *Tana-Datar* en een andere naar het meer van *Sinkara*. De eerste gaat door eenen kleinen post van den *Passer-Pandjang* en is door de steilte en de hoogte, die men van de zijde van *Batipo* beklimmen moet, niet aan te bevelen. De andere daarentegen is zeer gemakkelijk, zacht dalend en doet den reiziger het volle genot van deze heerlijke streek, waarin iedere groep huizen door een' tuin van vruchtboomen omgeven is, te beurt vallen. De voornaamste plaatsen zijn: *Batipo*, de verblijfplaats van den Regent; *Pitalla*, waar even als te *Soempoer*, zijde rood geverwd en vervolgens geweven wordt; *Madang-lawas*, *Bale-bale*, benevens *Padang-lawas*, *Malelo*, enz., die ten noordwesten van het meer gelegen zijn. Dit groote waterbekken wordt meestal *Dano Sinkara*, of *Dano Samawang*, genoemd en is ruim 1000 voet boven de zee verheven of 2000 voet beneden de zuidwestelijk gelegene groote bergketen, wier rigting hetzelve volgt en er aan deze zijde de grens van uitmaakt. Bij eene beschouwing der omringende streken en vooral der uitwatering blijkt het, dat het meer vroeger eenen hoogeren waterstand had, en door eene doorbraak aan de *Ombieling* even als de oppervlakte des waters verminderd is. Volgens de opname van den Heer Perez is hetzelve ruim 5 geogr. mijlen lang en ruim ééne geogr. mijl breed, terwijl de diepte op sommige plaatsen zeer aanmerkelijk zoude zijn. In hoe verre het gevoelen der inlanders gegrond zij, dat dit meer de plaats is, waar vroeger een krater inzakte, is even moeijelijk te ontkennen als te bevestigen; echter pleiten de vulkanische

voortbrengselen, die op de bergketen zijn, en de plaats van het meer voor dit gevoelen. Behalve de reeds gemelde rivier, neemt hetzelve eene groote hoeveelheid kleinere beken aan de zuid- en oostzijde op, terwijl zij er belangrijkere aan den zuid-oostkant uit de dertien kottas ontvangt.

De dertien kottas zijn ten noordwesten van den *Talang* gelegen en worden ten zuidwesten door het gebergte bij *Padang*, ten noordoosten door eene andere bergketen, en ten noordwesten door het land der twintig kottas begrensd. Het geheel, dat ongeveer tien □ geogr. mijlen groot zal zijn, is een breed dal, waarvan het begin op den *Talang* of *Soloashie* is. De voet van dezen berg en der zijketens is zacht hellend en dus voor de aanlegging van natte rijstvelden bijzonder geschikt, wordende de bergachtigere plaatsen voor de koffijteelt gebezigd. De bewoners brengen dan ook eene aanzienlijke hoeveelheid van deze vrucht te *Padang* ter markt. Op deze plaats hebben zij volgens de oude gewoonten een zeker regt, beschouwende zij dezelve als eene hunner koloniën. Van het begin onzer vestiging hebben onze voorouders verbonden met hun gesloten, waardoor zij aan de omliggende volken vrijen doortogt naar onze hoofdplaats, enz. beloofden; terwijl wij instandhouding der gewoonten enz. toezeiden. Deze verbonden werden telkens met de Compagnie vernieuwd en kostten geldelijke opofferingen. Vooral vorderden de hoofden groote sommen van de te *Padang* benoemd wordende hoofden en, bij weigering hiervan, sloten zij den weg, hetgeen vervolgens ook van onze zijde gedaan werd en eenen

tusschenstaat heeft te weeg gebragt, waarin wij sints eenige jaren voortgaan. Hoewel zij bij voortduring hier ten handel komen, hebben wij dat nadeel van deze buren, dat zij aan de wegloopers en dieven eene wijkplaats verleenen, en den handel met *Songi-pago*, *Selimpé-lampandjang* en andere oostelijke landen min of meer stremmen. In de beide genoemde, ten zuiden van den *Soloashie* of *Talang* gelegene, zijn de zoo bekende mijnen, wier goud meestal op 0,950 berekend wordt en aldaar vrij menigvuldig aanwezig zou zijn. De hoofddorpen zijn *Solok* en *Solayo*, beiden in de vlakte *Talang* digt bij een meertje, kotta *Beranam*, tegen den berg *Soloashie* op eene aanmerkelijke hoogte gelegen, *Goegoe* en *Gantang-sirie* tegen het gebergte naar *Padang*.

Gedeeltelijk om het meer, gedeeltelijk ten noordoosten van hetzelve, op eene 500 voet hoogere en heuvelige vlakte, zijn de twintig kottas gelegen. De afwatering der laatstgemelde streek is noordelijk in de *Ombieling*. Deze riviertjes of beken stroomen over het algemeen door vrij diepe dalen, die in den zanderigen bodem uitgehold zijn. De geheele formatie, even als die van het noordelijk gelegen *Samawang*, behoort grootendeels tot den ouderen zandsteen, of tot die welke soms min of meer het karakter eener grove graauwacke aanneemt en granietgneis blokken insluit. Algemeener is de echte zandsteenformatie, die verschillende trappen van fijnheid aanbiedt, en naarmate van de grofheid of fijnheid der korrel door een meer leem- of kwarts-aardig deeg verbonden is, waarin eene menigte micaplaat-

jes glinstert. In deze formatie bevinden zich eenige groeven, waaruit goud gewonnen wordt. Dit zijn meestal 4 tot 6 vierkante voeten groote gangen; waarin bruine ijzersteen, magneetijzer, melkwitte kwarts, benevens goudschilfertjes in de gewone massa verspreid zijn. Eerstgemelde ijzersteenen worden, als platgedrukte massen voorkomende *Assahan*, of als boontjes zich voordoende *Kadjang* genaamd; terwijl de inlanders het kwarts met den naam *Balangsi* bestempelen. Deze drie soorten van steenen zijn, volgens hun zeggen, onmisbaar bij eene rijke mijn en zonder dezelve beproeven zij nimmer de graving op de eene of andere plaats. Deze goudgravingen schijnen ook hier niet bijzonder voordeelig te zijn, daar zij de noodige levensmiddelen vrij duur moeten aankoopen. De twintig kottas en vooral de tien derzelve, welke op deze vlakte gelegen zijn, hebben geenen overvloed van rijstvelden, daar de kleine bergstroomen dikwerf te veel in de laagte liggen, om er voordeel ter besproeijing van te kunnen hebben. De aan den zandbodem zoo eigene droogte maakt deze bewatering ten hoogste noodig voor dit onvruchtbaar terrein, waar eenige weinige grassen benevens enkele groepjes Eurya groeijen. Vroeger stond deze streek onder eene strenge priesterregering, waarvan Datoe *Malakewe* het hoofd was. Ofschoon deze priesterinvloed nu aanmerkelijk verminderd is, blijft gemelde Datoe eenen grooten invloed behouden onder den steun van ons bestuur; terwijl hij bij verschillende gelegenheden van zijnen kant, als bondgenoot, aanmerkelijke diensten aan ons bewezen heeft. Verder zijn de 20 kottas onder vier hoof-

den verdeeld, welke ieder 5 kottas onder hunne bevelen hebben. Van deze vindt men de volgende op de vlakte: *Tanjong bale*, *Talaga Goening*, *Kollo*, *Lobokoembang*, *Saber-ambang*, *Soelie-ayer*, de verblijfplaats van gemeld hoofd aan den voet van den berg *Papan*, *Panjalangan* en *Boekit-Kandang*, waarbij goudgroeven zijn en waarlangs de groote weg door eene vallei naar *Falawé* gaat, *Passilian* en *Taloeboenkoe*. Om het meer liggen: *Sinkara*, digt bij de dertien kottas, waar vroeger een kleine post was; *Kadjang; Tanjong-alle; Tinkale; Aripan; Sindangbaka* aan de zuidwestzijde, waar vroeger de troepen ingescheept werden, die *Samawang* gingen bezetten; *Peningaän; Moara-Assing; Kassie* en *Simoanni*.

Benoorden van de gemelde streek is *Samawang* gelegen, dat ten westen aan het meer, ten noorden aan *Blimbing* en ten oosten mede gedeeltelijk aan de gemelde landstreek der 20 kottas grenst, waarmede het in de vlakte ligt en van welke het alleen door drie dubbele loopgraven gescheiden is. De gesteldheid van den grond en de weinige waterbronnen doen geene groote rijstbouw veronderstellen; aan vruchtboomen is er echter geen gebrek en de geheele plaats is een groote boomgaard van vruchtboomen en cocospalmen, waartusschen de huizen gelegen zijn. Benoorden *Samawang* heeft de uitwatering van het meer plaats door de rivier *Ombieling*, die oostwaarts naar de kotta *Toedjoe* stroomt en aldaar in de *Indragiri* valt. Wij hadden hier gelegenheid de oudste formatie, die wij nog ontmoet hadden, in den gneis-grániet te zien, welke als schijven gevormd scheen. Op deze rots rust de gemelde secun-

daire formatie, welke hier sterk mica houdend is. Dit laatste is vooral bij den opgang naar de hier, op de hoogte voor de brug, gelegene versterking zigtbaar. Deze versterking is reeds vroeger door de Engelschen aangelegd en later door ons in bezit genomen, toen wij ter hulp der Vorsten van *Tana-Datar* naar de bovenlanden kwamen. Dezelve is echter verre van de beste te zijn, daar de steenachtigheid van den grond aan de loopgraven eene geringe diepte heeft doen geven en het water geheel uit de in de laagte stroomende rivier moet gehaald worden. Deze kleine landstreek staat onder eenen Toewanko, die te *Samawang*, in het voornaamste dorp, zijn verblijf houdt. Noordoostelijk gaat er van hier een weg naar het land *Batipo*, zuidoostelijk een door de twintig kottas naar de zeven kottas en noordelijk een naar het landschap *Tana-Datar*.

houdend is. Dit
de hier, op de
erking zigtbaar.
de Engelschen
nomen, toen wij
naar de boven-
e van de beste
n grond aan de
en geven en het
roomende rivier
streek staat on-
g, in het voor-
rdoostelijk gaat
atipo, zuidooste-
le zeven kottas
Tana-Datar.

Tana-Datar.

Tana-Datar, ten oosten van den berg gelegen, heeft noordelijk het ruim 3000 voet hooge gebergte van *Tanjong-alam*, oostelijk den berg *Sago* en daaraan verbondenen bergrug en ten zuiden een heuvelig terrein. Het geheel is als een te zamen gesteld dal te beschouwen waarvan het westelijke gedeelte op den voet van den berg gelegen is. Het noordelijke gedeelte, waar het begin van het dal is, wordt door een voorgebergte van *Tanjong-alam* in twee stukken verdeeld. Verder oostelijk is het dal *Indalas* gelegen. Hetzelve begint bewesten den voet van den *Marapalm*, wordt ten noorden door den voet van den *Sago* en ten zuiden door eenen tak van de gemelde bergketen bepaald. De helling van dit zijdal is glooijend en, alleen naar den top van den 3200 voet hoogen *Marapalm*, wordt de helling aanmerkelijk. Een ander zijdal vormt de heuvelige vlakte van *Soeroeasso*, die bijna aan alle zijden door een 400 voet hoog gebergte omringd is en zich ten zuidwesten met de grootere vlakte vereenigt. Ten zuiden liggen de kleine zijdalen van *Blimbing* en *Toerawan:* het eerste is een lang en het tweede een bekkenvormig dal. Het zuidwestelijke gedeelte wordt door den voet van den *Merapi* gevormd, die zich aan de hier gelegene *Passir Pandjang* aansluit. De helling van dit ge-

deelte is oostelijk en die van het geheele dal, waarvan het vlakste gedeelte langs de oostelijke bergketen ligt, zuidelijk. De gemelde bergen zijn uit eene soort van zandsteen gevormd, die meestal horizontale lagen vertoont en somwijlen steile wanden heeft. Digt bij den berg *Sago* heb ik eene poreuse wacke gevonden, die in eenen grijzen leemgrond overgaat, terwijl de voet zelve van den berg met trachiet-conglomeraat bedekt is. De noordelijke bergrug verraadt door zijn naar bouwvallen gelijkende voorkomen den kalkaard, en bevat tusschen den overgang tot kalk, behalve gekristalliseerde kalkspaath, tevens bruinspaath. Deze kalkformatie bepaalt zich tot dezen rug, daar de inspringende zijtak tot de zandsteenformatie behoort. De bodem volgt de begrenzende bergen en is, wat het westelijke gedeelte betreft, geheel trachietaardig. Trachietconglomeraat is aldaar het eenige gesteente, en doet bij deszelfs vergaan niet zelden groote steenblokken te voorschijn komen, die nu aan den van buiten inwerkenden invloed weerstand biedende, over het terrein als gezaaid liggen, terwijl andere dezer blokken welligt door den krater herwaarts geslingerd zijn en het verlangen doen ontstaan, om deze werkplaats van nader bij te bezien. Ondersteund door de welwillende hulp van den Civielen Gezaghebber der bovenlanden, den Heer van den Berg, werden de Heer Muller en ik hiertoe in de gelegenheid gesteld. Wij bestegen den *Merapi* in gezelschap van dezen hoogen ambtenaar en zijne familie aan de zuid-oostzijde. Nadat wij de schoone hellende rijstvelden en de hoogst bewoonde plaats, bij

het dorp *Limboeatam*, op 3200 voet hoogte verlaten hadden, naderden wij het oorspronkelijke bosch, waar wij in de schaduw der boomvormende Meliaceae, eiken en anderen, tegen een tamelijk zacht hellend juk hooger klommen. Op eene hoogte van ruim 5450 voet is eene kleine vlakte, en nog 550 voet hooger houden de boomen geheel op, om door kleine struiken en varens vervangen te worden. Aan weerszijden van het smalle juk ziet men diepe valleijen, wier hellingen niet veel rijker aan gewassen zijn. Deze armoedige plantengroei is meer het gevolg der steile helling en werking van den berg, dan wel aan de hoogte toe te schrijven. Tot op eenigen afstand van den krater neemt dezelve dan ook allengs weder toe, en zelfs op eene hoogte van 8000 voeten is eene kleine, met zwart lava-zand bedekte vlakte, die geheel met *Gaultheria* en *Eurija* begroeid is. Ten noorden, tot in het westen, ziet men van hier den nog aanwezigen, oorspronkelijken bergmuur in den achtergrond en digterbij de opgeworpene wanden, die de kraters zuidelijk bepalen. De top of ruimte op den berg, waarop deze kraters gevonden worden, is in eene west-noordwestelijke rigting 700 roeden lang en 350 roeden breed. De kraters zijn drie in getal: twee uitgedoofde en één werkende. Deze laatste bevindt zich in het zuidwesten en laagste gedeelte van den top en is gedeeltelijk omgeven door min of meer verhevene heuvels, die ten westen en ten oosten door eene kleine tusschenruimte afgebroken worden. De trechtervormige bijna regelmatige opening heeft ruim 1200 voet middellijn en steile wanden, die door

den geringen zamenhang van den bodem aan het afbrokkelen onderworpen zijn. Ten noordoosten van dezen krater, bekend onder den naam *Kapoendong Poeti Bongso*, ligt 80 roeden digter bij den reeds gemelden bergwand de *Kapoendong Tenga*, die gedeeltelijk omringd is door eenen bijna geheel opgeworpenen en 60 voet hoogen wand, welke ten westen eene laagte heeft, waardoor men binnen kan gaan. De rand, die deze kom insluit, vertoont zich in verschillende rigtingen gezien, als eene kleine vlakte. De *Kapoendong Toea*, op 250 roeden van den hoogen en nog staanden bergwand gelegen, is een onregelmatig ovaal, waarvan de bodem met water bedekt was. Dezelve is aan de zuidzijde door eenen rug omgeven, waarvan de westelijkste en oostelijkste punten de hoogste zijn en zich als kegels van 100 en 150 voeten verheffen. De nog staande bergwand is 600 voet boven den laatsten krater (die 8500 voet hoog ligt) verheven, en heeft aan den voet der steile helling een schoon begroeid dal, hetwelk vroeger, tijdens de vervolgingen der padries, bewoond was en vermoedelijk de oudste krater geweest is. De werking heeft zich allengs westelijker verlegd, waardoor de 6 kottas meer en meer aan de uitwerpselen van den voortdurend dampenden krater *Poeti-Bongso* zijn blootgesteld. De trachiet, door ons op den top gevonden, was meestal in eenen verbranden of verslakten, zelden in eenen verglaasden staat; hetgeen een schoon begroeid terrein belooft, indien niet spoedig volgende uitbarstingen deze hoop vernietigen.

Even belangrijk als deze berg voor onze kennis der

formatien is, welke de omliggende dalen of hellingen vullen, evenzeer heeft dezelve in het oog van het Maleische volk voor de geschiedenis gewigt. Op dezen berg woonde de stammoeder *Poeti Bongso* des volks, toen zij na eene verre vaart hier aangeland was en het overige land onder water vond. Bij het teruggaan der wateren daalde zij van den top naar het aan den zuidelijken voet gelegene *Priangan-padang-pandjang* af, en werd de stichtster van het rijk van *Menang-Kabou*, waarvan *Tana-Datar* de hoofdzetel en het gemelde *Priangan* de voorgewende hoofdplaats is. De cultuur levert in dit landschap de bewijzen van genotene rust en goed bestuur. De rijstbouw is, niettegenstaande de op enkele plaatsen voorkomende onvruchtbaarheid van den zandbodem, tot eene aanzienlijke hoogte gebragt en levert in het wester gedeelte eenen 50 á 60, en in het ooster eenen 30-voudigen oogst. Alle vruchten zijn hier in overvloed en de markten worden in den oogstijd door chinaasappelen, mangis, enz. overladen. Ook de *Cocos* groeit vrij welig in den 1400 voet hoogen streek van dit landschap, welke zuidelijk gelegen is en daardoor, indien men van een hooger punt nederziet, naar eene groote weide met *Cocos*-groepen gelijkt. Behalve deze tot eigen gebruik bestemde voorwerpen, leveren de bewoners van *Tana-Datar* ook hun aandeel aan den koffijhandel; waarvoor zij, buiten de gewone aanplantingen om de huizen, eenige grootere koffijtuinen tegen den *Merapi* en langs den naar *Tanjong-alam* rijzenden weg aangelegd hebben. Van minder belang is de hoeveelheid *Cassia*-schors, die zij naar

Padang brengen en welker boom in de streken tegen den *Merapi* geplant wordt. Ter vervoer dezer voortbrengselen doorkruissen een aantal wegen dit landschap: de noordelijke derzelven voeren over den 3200 voet hoogen bergrug naar de 50 kottas; de oostelijke over de bergketen naar de vallei der *Sinamang;* de zuidelijke naar de 20 kottas en het meer *Semawang;* de westelijke over den *Passier-Pandjang* naar *Goenong*, enz. De Heer Raffles bezocht dit landschap het eerst, op aanzoek der Vorsten van *Soeroeasso* en *Paggeroedjong*, die gedurende het britsche bestuur te *Padang*, Europeesche hulp tegen de padries verzochten. Later hebben zij dit verzoek aan ons herhaald, hetgeen onze eerste vestiging en de stichting van het *Fort van der Capellen*, digt bij het dorp *Paggeroedjong*, heeft ten gevolge gehad. Nadat deze eerste stap gedaan was, hebben wij nog verschillende andere versterkingen tegen de lastige padries moeten maken en ons langzamerhand uitgebreid over geheel *Tana-Datar*. Aangezien de juiste verdeeling van dezen landstreek mij niet geheel bekend is, zal ik mij hier bepalen tot de opgave van eenige hoofdplaatsen.

Paggeroedjong, aan den voet van den *Batoe-pata* [een gedeelte van het oostelijke gebergte] en digt bij de rivier *Sello* gelegen, is de hoofd- en verblijf-plaats van den Vorst *Jang-di-pertoean* of *Radja Alam*. Hier is nog, op een door eene bamboezen hegge omringd plein, het huis van dezen afstammeling uit het rijk van *Menang-Kabou* te vinden. Hetzelve heeft veel van twee aan elkander verbondene galeispiegels, welke ieder met

drie trappen voorzien zijn. De nok heeft vier uitstekende punten, die even als de holle tusschenruimte met tin belegd zijn. Het bewoonbare gedeelte is ongeveer zes voet hoog boven den grond verheven en heeft wanden, die met verschillend gekleurde houtblokjes en tinplaatjes zijn ingelegd; hetgeen aan het geheel een zonderling en bont voorkomen geeft. Voor dit huis, tusschen dezelfde omheining, staan de beschrevene steenen, *Batoe besoerè;* uit trachiet gevormde, vrij stevige bladen of tafels. De ingegrifte karakters zouden, volgens eenen ouden Javaan, van Javaanschen oorsprong zijn en tot het oude, nu verlorene *Sandry-goenong* behooren. Te oordeelen naar eenige woorden, die hij er van ontcijferde, en naar het gevoelen van inlanders, zoo zijn de wetten op deze steenen uitgesneden.

Soerocasso, bëoosten *Paggeroedjong* gelegen, is het hoofddorp van dit kleine gebied, dat vroeger eenen afzonderlijken vorst had. Het is herhaalde malen door de priesters, die aan gene zijde van het gebergte wonen, afgebrand; zoodat wij eindelijk digt bij hetzelve eene versterking hebben moeten aanleggen. In het dorp vindt men een vijf voet groote, vierkante steen, waarvan de zuid-oost en zuid-westelijk gerigte zijden, op gelijke wijze als de reeds genoemde, beschreven zijn. Even zoo worden er digt aan den oever der rivier *Selto*, op eene kleine door eene gracht omringde vlakte, nog twee trachiet-tafels gevonden, die beide van een opschrift voorzien geweest zijn. Deze zijn van eenen anderen aard, dan de reeds gemelde en de karakters zijn gedeeltelijk uitgewischt. In de uit zandsteen gevormde

en door het gebergte *Bohon* omringde vlakte wordt hier en daar een weinig goud gegraven, hetgeen den bewoners in hun onvruchtbaar terrein zeer goed te stade komen moet.

Lima-kaun is, westelijk van het Fort *van der Capellen*, aan den grooten weg gelegen en beslaat eenen schoonen streek. Hetzelve heeft eene uitgebreide bazar of marktplaats, waarop nog eenige oude overblijfsels gevonden worden. Deze bestaan uit eene groep van vijf staande trachietsteenen, voor welke naar de zuidzijde andere liggen. Op de drie grootste zijn overblijfsels van karakters of figuren en op de middelste sporen van eene soort van letters te vinden, die iets van de Javaansche hebben. De oostelijkste dezer steenen heeft op den kant eene holte, die veel naar eene in hout of andere weeke stof gedane kris- of dolksteek gelijkt, en door de inlanders gezegd wordt, in de nog weeke steen veroorzaakt te zijn. Dit zelfde verhalen zij van andere steenen, die *Per-Pati-Sibatang* in toorn zou doorstoken hebben. De gemelde, met opschrift voorziene steenen zijn bekend onder den naam *Batoe Sipantjang Mentoe* en werden vroeger bij plegtige gelegenheden gebruikt. De hoofd-pangoeloe was alsdan voor de middelste, en twee anderen voor de groote zijsteenen gezeten.

Bezuiden van kotta *Lima-Kaun* is kotta *Toerawan* gelegen. Deze kleine komvormige vlakte is vooral belangrijk wegens den zuidwestelijken bergrug, waardoor dezelve bepaald wordt en waarboven de *IJzerberg*, als een regelmatige kegel, uitsteekt. Deze berg verheft zich tot op eene hoogte van ruim 2900 voeten: het bovenste

gedeelte van denzelven bestaat uit kalk met kalkspaath en eenige gijpslagen. Dit gedeelte is slechts schaars begroeid; het lagere daarentegen is meer bewassen en bevat ijzeroxydule in eenen zanderigen grond. De grootheid dezer ertsbedding hebben wij niet kunnen bepalen; maar vermoeden, dat dezelve vrij belangrijk moet zijn, daar na jaren gravens de erts nog zeer gemakkelijk te verkrijgen is. Bij eene ontleding heb ik $\frac{88}{100}$ ijzeroxyde verkregen. Deze groote rijkdom aan erts, waarin deze bedding met de rijkste kan wedijveren, maakt het te betreuren, dat de kosten van vervoer er de bewerking van verhinderen.

Noordwestelijk van *Toerawan*, tusschen de gemelde bergreeks, die een vervolg van den *Passer-Pandjang* is, en den *Merapi* ten noorden, is *Semaboe* gelegen. Deze streek, ruim 2000 voet verheven, verraadt eene groote welvaart, welke de vrucht is van eenen wel bestuurden landbouw. De ligging tegen den berg geeft aan denzelven eenen goeden grond en overvloed van water, waarvan een voortreffelijk gebruik ter bevochtiging en vruchtbaarmaking der velden gemaakt wordt. De bodem wordt daarom niet zoo ligt uitgeput en is bijna voortdurend begroeid. Eerst zijn deze velden bekleed met het zachte groen der jonge rijstplanten, die alle schakeringen der groene kleur doorloopen, om eindelijk in een doodsch geel over te gaan, dat niettemin de aangenaamste kleur voor den vlijtigen bebouwer is. Naauwlijks zijn deze velden ontbloot, of dezelve worden weder beploegd, om er Turksch koorn en Bataten voor zijn eigen gebruik, of uijen en aardappelen ter verkoop op aan te planten.

Van dezen heeft hij in drie maanden tijds eenen ruimen oogst, die hem, wat het koorn en de knolplanten betreft, meervoudiger dan zijne rijst beloonen.

Ten westen van het schoone, aan den weg gelegene dorp, *Semaboe* bevindt zich het reeds boven vermelde *Priangan-Padang-Pandjang*. Dit dorp of gehucht, aan den bergstroom *Menkawe* gelegen, biedt weinige bewijzen van deszelfs vroegere grootheid, noch eerbiedwekkende overblijfselen aan: een trachietblok, dat eenige oude inlanders mij aanwezen, leverde mij geen karakter hoegenaamd; zoodat alleen de herinnering en de hier aanwezige warme bronnen, die tot badplaatsen zijn gemaakt, de aandacht boeijen. Deze baden worden naar hun aantal *Pentjoran-Toedjoe* genoemd en bevinden zich langs de *Menkawe*. De warmste deed den thermometer van Fahrenheit tot 96° a 100° rijzen en de *Pentjoran-Radja* tot ruim 80°. Bij allen loopt het water door kleine gootjes in met trachiet-rolsteenen belegde, langwerpig-vierkante gaten, latende hetzelve meestal een geel poeder tusschen de steenen achter.

Een weinig ten westen van dit dorp is de *Sikaladi* het middelpunt van de afscheiding van *Tana-Datar*, *Batipo* en het, tot de 8 kottas behoorende, kotta *Saboe*. Op ongeveer 3000 voet hoogte levert dezelve aan den reiziger een heerlijk gezigt over het bekken *Singkara* en de dalen der rivier *Sello*. Dit schoone gezigt over eerstgemelden streek heeft men langs den geheelen weg over den voet van den *Merapi*, door gemeld *Saboe* tot aan *Goenong*. Daarenboven leveren de kleine dalen, die door de jukken van den *Merapi* ontstaan, eene aange-

name afwisseling, die door de over de trachietwanden nederstortende watervallen nog vermeerderd wordt. Na deze kleine afwijking ons noordelijk wendende, vinden wij ten noorden van *Semaboe*, tegen den voet van den *Merapi: Limbocatan*, *Songi-Djamboe* en *Sinama*, meer binnenwaarts van den weg verwijderd. De hoogere ligging doet hier de *Cocos*-palm verdwijnen, maar daarentegen de koffij welig groeijen. Deze plaatsen zijn alle met de gewoone verdedigingswerken voorzien en, binnen dezelven, zeer goed bebouwd. De dalen, die de jukken bepalen, waarop deze streken gelegen zijn, dienen hoofdzakelijk voor den rijstbouw, en vertoonen dikwerf een schoon amphitéater. Zij bezitten veelal komvormige verwijdingen, die bij meerdere hoogte langwerpiger worden; evenzoo is het met de jukken gelegen, welke kleine vlakten vormen en dan meestal twee takken afgeven, die het aantal der in de vlakte afloopende dalen vermeerderen.

Hier is bëoosten gemelde plaatsen, op eene hoogte van 1600 voeten, het dorp *Soengi-Trap* gelegen. De ligging en bodem vormen dit gedeelte tot een der vruchtbaarsten van het landschap. Eene in genoemd dorp plaats hebbende markt levert het bewijs, dat de bewoners van deze voordeelen partij weten te trekken. Bij eene vroegere verdeeling van *Tana-Datar* werd *Soengi-Trap* aan éénen der drie zonen van den Vorst toegewezen, die als *Radja Soengi-Trap* bekend was en vroeger eenen grooten invloed zoude gehad hebben in het bestuur van *Menang-Kabou*. Het hoofddorp in dit district van denzelfden naam bevat, behalve de talrijke

vischvijvers en de marktplaats, niets merkwaardigs. Op de laatste, welke even als de meesten met eenen uit trachietrolsteenen gevormden wal omringd is, bevinden zich twee eerwaardige vijgenboomen, die de hier komende handelaars beschutten.

Ten noorden van dezen streek en ten zuiden van het gebied der vier en drie kottas is dat van *Rau-Rau*, mede tegen den berg *Merapi*, op 2400 voet hoogte gelegen. De priester-regering, die hier vroeger tegen *Tana-Datar* hare voorhoede had, heeft het ongelijke terrein met dubbele verdedigingswerken omringd en iedere vallei, waardoor zij overvallen konde worden, met zware en beplante wallen omgeven of bezet. Binnen de nu gedeeltelijk geslechte werken bevinden zich schoon bebouwde dreven en een regelmatig aangelegde koffijtuin, door welken de groote weg naar *Tanjong-alam*, loopt. Benoorden dezen ligt in eene kleine laagte, aan den oever der *Sello*, eene zeer schoone moskee, welke door eenige goed gebouwde priestergebouwen omgeven is.

De oostelijk stroomende *Sello* vervolgende, komt men aan *Songi-Pati*, een tusschen den gemelden voorspringenden tak van het noordelijke gebergte en den voet van den *Sago* gelegene kotta. Een aantal kleinere dalen, die door 50 à 150 voet hooge heuvelreeksen gescheiden worden, vereenigen zich in dit naar het zuiden gerigte dal, waarin de beek *Songi-Pati* vloeit. Deze ontspringt in een komvormig dal, aan den voet van den schoon begroeiden *Boekit-Montjong*, en is de hoofdbron voor de bewatering der rijstvelden, die in kleine partijen

zijn aangelegd tusschen het zandige gebergte. Verre boven hetzelve steekt de noordelijke bergrug uit, die hier ruim 3000 voet hoog is en over welken een weg naar de 50 kottas loopt. Ofschoon de kortste, zoo is dezelve voorzeker niet de gemakkelijkste weg. De Heer van Gelder, met wien ik in het verleden jaar dezen weg bezocht, vondt de bevolking druk aan denzelven bezig, en konde in de losgemaakte steenen den ouden zandsteen, of het *Todtliegendes* met een hard kwartsaardig deeg, duidelijk herkennen. Op den top van dezen bergrug laat de weg den reiziger het heerlijke uitzigt op den noordelijken landstreek der 50 kottas en op het zuidelijke *Tana-Datar* genieten. Dezelve geeft op deze wijze een aangenaam denkbeeld van deze omstreken; waarin de naakte heuvelruggen door den landbouw met zachtgroene dalen afwisselen, of deze laatste door tot aan den top begroeide bergen beperkt worden. Hiertoe behoort het dal van *Indalas* of *Baroe-Boekit*, waarin de districten van dien naam gelegen zijn en waardoor de rivier *Indalas* of *Baroe-Boekit* stroomt. De helling van hetzelve is westelijk meestal zacht glooijende; de lengte zal bijna één geogr. mijl zijn, terwijl de breedte ongeveer de helft der lengte zal uitmaken, indien men van den *Marapalm* afrekent, welke de oostelijke punt van dit zijdal vormt. De bodem van hetzelve bestaat uit eenen grijzen, bruinen of gelen leemgrond, die voor de rijstteelt bijzonder geschikt is. Deze plant stond bij onzen doortogt aldaar zeer welig en zoude, volgens het zeggen der bewoners gewoonlijk eenen 60-voudigen oogst opleveren. De gehuchten hadden echter een niet zoo

voordeelig voorkomen; hetgeen de bewoners aan de Lintouwsche padries toeschreven, die telkens hunne have en vruchtboomen verwoest hadden, totdat door ons Bestuur een kleine post in dit dal gevestigd was. Deze post was toen de voorwacht tegen de op den *Marapalm* door de padries bezette versterking, welke zonder verrassing bijna onneembaar moet geweest zijn, indien men den smallen weg derwaarts en het tot 25° hellende terrein, langs welke deze schans te naderen was, in aanmerking neemt. Tegenwoordig gaat er van het oostelijke *Lintouw* over dezen 3200 voet hoogen berg een weg, die zich bij *Tanjong* met eenen anderen vereenigt, welke uit het noorden naar het fort van der Capellen loopt. Digt bij dit punt, niet verre van *Tanjong*, neemt de *Sello* verscheidene takken op, die uit het westen, noorden en oosten komen: hierdoor aanmerkelijk vergroot, zet zij haren loop vervolgens zuidelijk voort. Bij *Talawé*, op 4 geographische mijlen van het *Fort van der Capellen* vermeerdert zij den waterrijkdom der *Ombieling*.

Bij de vroegere begrenzing van *Tana-Datar* heb ik het gebied der 4 kottas, als tot hetzelfde hydrographische vlak behoorende, mede ingesloten. Ik wil derhalve hier over dezelve een en ander aanstippen en later, bij de beschrijving der 50 kottas, de drie andere kottas vermelden.

Zij grenzen ten noorden aan de gemelde districten, ten oosten en zuiden aan *Tana-Datar* en ten westen aan *Agam*. Zij zijn op den voet van den *Merapi* en den dezen berg begrenzenden kalkrug gelegen, op 2800 tot

3100 voet hoogte. Behalve in het noordelijke gedeelte, waar men eenen weinig begroeiden kalkbodem vindt, heerscht het conglomeraat voor, dat vooral tegen den *Merapi* met eene rijke vegetatie bedekt is. Rijst en koffij worden algemeen verbouwd. Hierbij wordt niet zelden eenig suikerriet geteeld, waarvan de opbrengst voor de arakstokerij te *Tanjong-Alam* van groot belang is. Ter dezer plaatse ligt eene kleine versterking op den noordelijken rand van het gebergte, waaruit men een schoon gezigt over de laag gelegene 50 kottas heeft. Dezelve was vroeger onze voorpost tegen de bewoners van dezen streek. In hoeverre deze naam *Tanjong-Alam*, die *uithoek der wereld* beteekent, met het gevoelen in verband staat, dat hier vroeger de grensscheiding des lands was, toen het lagere gedeelte nog onder water stond, heb ik niet kunnen gewaar worden: dezelve schijnt echter eigen te zijn aan op groote hoogte gelegene plaatsen, waarbij zich lagere streken bevinden. Bezuiden de gemelde versterking worden de navolgende kottas gevonden: *Soepaijong*, beoosten den weg, *Tabé-Pata*, *Mandelian* en *Selumpawang*, langs den weg uit *Tana-Datar*. In laatstgemeld kotta worden de inlandsche geweren uit den bij *Toerawan* voorkomenden ijzererts gemaakt. Zij slaan ten dien einde den tot metaal gesmoltenen erts tot eene lange strook uit, draaijen dezelve spiraalsgewijze om eenen ijzeren bout en smeden aldus de windingen dezer strook aan elkander. Bij eene beschouwing hunner onvolmaakte werktuigen, kunnen wij aan deze geweerloopen onze bewondering niet weigeren en moeten wij hun de eerepalm

toereiken voor het onvermoeide geduld, waarmede zij vele bezwaren te boven komen. Bij het afdalen van den weg naar de 50 kottas, treffen wij hiervan wederom een bewijs aan, even als ook in de verdedigingswerken van dien streek. Dezelve wordt door het dal der *Sinamang* gevormd en zal in de volgende bladzijden het onderwerp eener nadere beschouwing uitmaken.

De Vijftig-Kottas.

Het dal der *Sinamang* heeft eene zuidoostelijke strekking en begint met eene bekkenvormige verwijding, waarin het gebied der 50 en 3 kottas ligt. Deze verwijding heeft den vorm van eenen onregelmatigen vierhoek, waarin noord-westelijk de vallei, waaruit de *Sinamang* ontspringt; noordelijk en oostelijk die van de beek *Arau* en zuidwestelijk het kleine bekkendal der rivier *Balante*, waarin de 3 kottas gelegen zijn, uitloopen. Van de gebergten, die dit dal omgeven, is de ten zuidoosten gelegene Sagoberg de hoogste. Dezelve is ruim 5000 voet boven de zee verheven en vertoont zich van hier gezien met drie uitstekende, min of meer kegelvormige toppen, waarvan de middelste de hoogste is. Het hoogere gedeelte, of de weelderig begroeide top van dezen berg en de zacht afloopende voet, waar de menschenhand ten haren voordeele de natuurgewassen verdrongen heeft, steken aanmerkelijk bij het westelijkere gebergte af, dat het woeste voorkomen der kalkformatien oplevert. Dit gebergte, ruim 3000 voeten hoog, heeft eene noordwestelijke rigting en hier en daar kleine voorgebergten. Bij de pas van *Padantero*, waar de rivier *Agam* in dit gebied komt, verdwijnt deze kalkformatie, waarop noordelijk een meer zacht hellend gebergte, met platte of afgeronde koppen volgt. Het on-

vruchtbare voorkomen dezer keten verraadt den zandsteen, die dezelve gevormd heeft. Zij is ruim 500 voet lager dan de gemelde kalkbergen en omgeeft de reeds vermelde vallei, waarin de *Sinamang* haren oorsprong neemt. Nadat het gebergte dezen hoek gevormd heeft, neemt hetzelve eene oostelijke rigting. De kegelvormige berg *Bongso* steekt aanmerkelijk daarboven uit en vormt den hoogsten, noordelijken top; terwijl de voet zacht in de vlakte verloopt. De daarop volgende bergreeks, welke 3 tot 400 voeten boven de vlakte verheven is, omgeeft het komdal *Arau*. De meestal loodregte wanden dezer rotsen dragen het kenmerk van den ouden zandsteen of het roode *Todtesliegende*, en doen een groot aantal kleine watervallen ontstaan. Aan deze bergen sluit zich de zuidoostelijke reeks aan, wier wanden meer naar den bonten zandsteen gelijken en eene meer glooijende helling hebben, dan de zoo even gemelde uit rooden zandsteen. Het gebergte levert ook, behalve de gemelde steensoorten, nog het *Graues-liegende;* hetwelke harder is en ronde kogels bevat, die in holle schijven deelbaar zijn. Tusschen deze steenrotsen zijn lagen of schijven van naaldvormige gypskristallen gelegen. De zamenstelling van den werkelijk rooden zandsteen levert meer verschil op, dan deze soort. Een gedeelte van denzelven bestaat uit een waar conglomeraat, waarin groote rotsblokken door een bruinrood zand of kleiaardig deeg verbonden zijn, of waarin kleinere rolstukken van witte kwarts, hoornsteen, enz. de grootere hoekige steenen vervangen. Dit grove gedeelte wordt meest door eene fijne, korrelige laag be-

dekt, welke even als de oker bij aanraking afverwt en waarin het leem eene aanmerkelijke rol speelt. Daar de overgang langzaam plaats heeft, zoo is de grens moeijelijk te bepalen en even onduidelijk, als de lagenvorm of schigting, waarvan men hier en daar sporen ziet. Deze afdeeling in lagen is duidelijker bij den geelgraauwen zandsteen, die tot den bonten zandsteen nadert, waarin horizontale lagen voorkomen van 3 tot 8 voet dikte, die somwijlen een weinig golven. Deze steensoort is het menigvuldigste in het gemelde gebergte rondom de 50 kottas aanwezig: bij haar vergaan levert zij een fijn, korrelig, door kleine micaplaatjes blinkend zand, hetwelk de hellingen dezer heuvels bedekt. De geologische oorsprong dezer formatie plaatst denzelven bij de secundaire of vlotrotsen. Zoo als Leonhard zich uitdrukt draagt zij »onloochenbare teekenen eener ge»weldige, mechanische verwoesting, en is een voort»brengsel van vroegere aanspoeling", dat zich door bijzondere omstandigheden heeft opgehoopt en door plaatselijke oorzaken is teruggehouden. Het gevoelen, dat deze formatie die de vuurbergen in ouderdom overtreft, bevestigt zich daarenboven door het gemis van trachietstukken in haar conglomeraat; terwijl ook het kalkgebrek en het niet opbruisen een later ontstaan, dan dat der kalkbergen, aan dezelve toeschrijven.

Slechts enkele plaatsen hebben ons in de gelegenheid gesteld over de geognostische ligging eenige opheldering te geven. Bij *Padantero* vonden wij het *Graesliegende* op den kalk rustend, en het niveau dezer formatie verre beneden dat van den zandsteen. Wijders

kan de hoogte der kalkgebergten, welke meestal 3000 voet hoog zijn, benevens de mindere hoogte en ligging der zandformatie tegen deze gebergten, pleiten voor den meerderen ouderdom der eersten en de daaruit volgende overlegering bij de laatsten. De gelijke hoogte en omstandigheid, waarin de graauwgele zandsteen (bonte zandsteen?) hier voorkomt, zoude denzelven voor eene gelijke formatie met den rooden zandsteen doen houden: geognostisch schijnt dezelve mij hier weder als overeenkomend te moeten beschouwd worden, niettegenstaande het verschil in voorkomen. Men kan deze bonte zandsteen (?) alleen tot nadere ontdekking van den lechsteen als een hooger, zuiverder kwarts onderscheiden, dat tot de laatste perioden van de vorming der groote formatie behoort. Bij eene beschouwing van den algemeenen formatie-grondvorm behoort de gemelde op de steenkolenvorming te rusten, zoo als dit het geval is zonder onderdrukking dezer tusschenformatie; terwijl zij in vele oorden door de aan metalen, vooral aan koper-erts, zoo rijke koperschiefer bedekt wordt. In het voorbijgaan zij hier aangemerkt, dat te oordeelen naar hetgeen bekend is van de mijnen van *Borneo* en *Celebes*, ook daar de roode zandsteen voorhanden is.

De omringende bergen doen reeds den aard des bodems onderstellen, die door eene zandige leemaarde gevormd is. In deze aarde is eene groote overvloed van water bevat, zoodat het voldoende is eenige voeten diep te graven, om een aantal wateraderen te ontblooten en de vijvers der bewoners te voorzien. Daarenbo-

ven doorkruist een aantal rivieren het 1400 voeten boven de zee gelegene dal, welke even zoo vele bronnen van rijkdom zijn voor de nijvere bewoners, die zelfs voor de boven den waterstand gelegene velden uit deze beken hun voordeel trekken. Zij bezigen ten dien einde bamboezen schepmolens, die door de kracht van het water bewogen deze vloeistof in bamboezen kokers opnemen, om dezelve vervolgens tot op de 20 voet hooger gelegene rijstvelden te brengen. De besproeijing is hoogst noodzakelijk voor den bodem der 50 kottas en doet de opbrengst van denzelven verdubbelen. Benevens rijst en mais, die hoofdzakelijk tot hun onderhoud dienen, bezitten de bewoners rijke vruchtboomgaarden en cocos-plantsoenen ten eigen gebruike. In de schaduw dezer ooftboomen telen zij de koffij, wier gedroogde en gerooste bladen ter bereiding van eenen hun aangenamen drank dienen, terwijl hare vruchten haar de geldelijke middelen verschaffen, om in eenige kleine behoeften te kunnen voorzien. Waar de koffijboom minder slaagt, wordt de gambierteelt met ijver gedreven, die op gelijke wijze den verbouwer in de gelegenheid stelt, om zich eenige voorwerpen ter veraangenaming van zijnen stand te bezorgen. Over het algemeen heerscht er in deze streken eene welvaart, die zich niet alleen in kleeding, woning, enz. openbaart, maar ook tevens het bewijs levert van den voortdurenden vrede, waarin deze volken verkeerd hebben.

Bij onze bezitname van dit gebied in October 1852 waren deze streken onder het bestuur der priesters of padries, die in hun midden eenen grooten aanhang

hadden. Het was hier dat *Hadji Miskien*, na te vergeefs te Kotta-*Toea* in *Agam* zijne leer te hebben willen invoeren, zich vestigde. In *Ayer-tahé* koos hij den heuvel *Tjola* als het punt, waarnit de nieuwe uit *Mekka* aangebragte Wechabieten-leer zich zoude verspreiden. Zijn verblijf op dezen heuvel, gepaard met allerhande ontberingen, farizeesche vertooningen, drukke gebeden en vasten, verworven hem eenen min of meer heiligen naam, verscheidene bewonderaars en enkele vrienden. Vooral in den priesterstand vond hij de laatstgenoemden, die welligt toen reeds in de ontluikende leer het middel zagen, om hunne magt te vermeerderen. Later namen de geslachtshoofden dezelve aan, hetzij uit dweeperij, hetzij in de hoop om grooter te worden; op deze wijze moesten de geringeren van lieverlede volgen. Voor zoo verre de verkregene inlichtingen ons hieromtrent opheldering geven, heeft *Hadji Miskien* geen wereldsch gezag uitgeoefend; maar is zijn opvolger in de geschiedenis dezer streken als een geestelijk en wereldsch overheerscher, onder den naam van Toewanko *Passaman*, overbekend. Onze intrede in deze gewesten heeft de Wechabietische beginselen aanmerkelijk doen afnemen en het oude bestuur doen terugkeeren. Zij worden thans weder even als onder het leenheerschap van *Menang-Kabou* door hunne geslachtshoofden geregeerd, die alleen na hunne verkiezing door ons Bestuur aangesteld worden. Bij de gewone behandeling der zaken worden de bevelen van het Bestuur aan de oudste of voornaamste hoofden van de districten, waarin dit landschap verdeeld is, gegeven en door

dezen ter kennis van de andere Panghoeloes gebragt.

Met uitzondering der 3 kottas, zijn deze streken in 14 districten verdeeld, tot wier opgave wij thans over zullen gaan.

In de reeds vermelde noordwestelijke vallei zijn er twee gelegen: kotta *Lawi* en *Selikie*. Behalve de *Sinamang* ontstaan er in de omringende bergen verscheidene kleine beken, die allen in de gemelde *Sinamang* uitloopen. Deze streek grenst ten westen het naaste aan het gebied van *Allahan-Pandjang* (*Bonjol*) en bevat goed bebouwde velden, benevens een aantal kleine gehuchten. Somwijlen heeft de bevolking bezoeken van hare lastige naburen gehad, die echter door de moeijelijkheid van den weg gelukkig niet dikwerf zijn herhaald geworden.

Beöosten de gemelde kottas en bewesten den berg *Bongso* wordt *Monkar* gevonden; een streek, die vrij arm aan rijstvelden is en wiens bewoners voornamelijk van de koffij- en gambier-teelt bestaan. Ter bevordering van den verkoop dezer voorwerpen bestaat in het dorp *Monkar* eene markt, die druk bezocht wordt en vroeger aanzienlijke verkoopgelden opbragt.

Simelongan is bezuiden den *Bongso* in de vlakte gelegen en wordt oostelijk door *Siri-lama*, zuidelijk door *Paya-Komba* en westelijk door *Ganting* begrensd. De ligging van dit district maakt het hoogere gedeelte zeer geschikt voor koffijtuinen en geeft aan het lagere eenen overvloed van rijstvelden. In de valleijen heeft men het mogelijke voordeel van de kleine beken, die op den berg *Bongso* ontspringen, getrokken. In de

vlakte langs de *Sinamang* echter worden de velden door middel van schepmolens bevochtigd. De kleeding der bewoners bewijst genoegzaam de goede uitkomsten van dezen landbouw. *Simelongan*, grootendeels in de vlakte gelegen, wordt in *Loeboe-belinko* en *Songi-Baringin* verdeeld. Door hetzelve gaat een weg langs het gebergte, die vervolgens door eene schoone bebouwde vlakte van *Ganting* naar *Siri-Lama* loopt. Dit oord, oostelijk van gemelde afdeeling gelegen, wordt ten zuiden door de *Sinamang* van *Paya-Komba* gescheiden, grenst hier verder aan *Taram* en is voor het overige door bergen omgeven. Het in de vlakte gelegene gedeelte is een weinig droog en wordt door middel van schepraden bevochtigd. Benoorden het dorp *Siri-Lama* neemt het land een ander aanzien aan, en doet zich voor als een schoon rijstveld, in het midden en tegen de zijgebergten waarvan men groepen van Bananen, Cocospalmen en andere vruchtboomen ziet, die de woningen overschaduwen en voor het oog bedekken. De gebergten, die als de trechter van de noordelijke kom *Arau* kunnen beschouwd worden, liggen eene halve geogr. mijl van elkander verwijderd. Het westelijke gedeelte is zacht hellende en met eenige weinige struiken van *Myrtus tomentosa*, *M. spectabilis*, *Melastoma polyanthum* en *Eurya* begroeid. Langs den oostelijken steilen bergwand vindt men enkele Gambier-aanplantingen en, als oorspronkelijke vegetatie, de reeds gemelde heesters, benevens *Vitex*-vormen. De breedte van deze trechter neemt noordelijk tot op $\frac{1}{4}$ geogr. mijl af, om zich vervolgens weder te verwijden. In deze breedte

bevinden wij ons tusschen de boven vermelde steile, bijna loodregte wanden van het roode *Todtes-liegende* en zien bij vochtig weder naar alle zijden waterbeken langs dezelven afstroomen. Noordwestelijk ligt een langwerpig dal, dat zich naar het einde een weinig verwijd en waarin de beek *Solo* ontspringt, die de hier aanwezige velden bevochtigt. Van eenen geheel anderen vorm is het noordelijke dal, hetwelk geheel verborgen ligt. Eene pas van naauwelijks 100 roeden breedte, aan weerszijden door steile rotswanden omgeven, leidt naar deze langwerpige, bekkenvormige verwijding, die zich naar het noord-noordwesten uitstrekt. Binnen deze verwijding is het gebergte minder steil opgaande en dus ter beplanting beter geschikt. Hetzelve verheft zich ruim 400 voeten boven de 1500 voet hoog gelegene vlakten, die onder eene zuidelijke helling een groot rijstveld vertoont. Dit dal, dat de noordoostelijkste grens van ons gebied aan deze zijde vormt, wordt doorsneden door eenen weg naar de oostelijke vrije landen (door de 4 kottas, waarvan *Pangkalangbaroe* de marktplaats is) aan gene zijde van het gebergte gelegen. Aan den voet van hetzelve liggen de dorpen *Arau* en *Landen*: in de nabijheid van het laatstgenoemde dorp ontspringt de rivier *Arau*, die zich bij *Taram* met de *Sinamang* vereenigt. Aan den oever der *Arau* ligt in het begin der gemelde pas het dorp *Loeboe-limbatoe*, terwijl 200 roeden zuidelijker eene versterking, *Fort Veldman* genoemd, aan haren oostelijken oever gevonden wordt. Deze versterking heeft het dubbele doel, om de bewoners tegen de noordelijke

naburen te beveiligen en tevens onzen handel te beschermen. Zij is door de vochtigheid van het oord en de tusschen deze wanden heerschende warmte geene zeer gezonde verblijfplaats, maar eene ware kweekplaats voor de zoo lastige moskieten of muggen. Gezonder is de ligging van kotta *Taram* ten zuiden van *Siri-Lama*, ten oosten van *Limboekang*, ten noorden van *Alaban* en ten westen van den 2000 voet hoogen berg *Songi-Toear*, die slechts eene voortzetting is van het gebergte van *Siri-Lama*. Het is het laagste oord van het geheele landschap der vijftig kottas, waar alle rivieren van dit oord te zamenloopen en de *Batang-Agam* zich mede in de *Sinamang* stort. Het district levert daarenboven de bergbeek *Songi-Toear* aan dezen vereenigden stroom en geniet van dezelve alle voordeelen voor deszelfs landbouw, door wiens voortbrengselen hetzelve een der welvarendste van de 50 kottas is. Westelijk van *Taram* is *Ayer-Tabé* het grootste district, dat in *Limboekan* en *Pajobasso* verdeeld wordt. Noordelijk grenst hetzelve aan *Paya-Komba*, zuidelijk aan *Alaban* en den *Sago*, ten westen aan het gebied der 3 kottas en *Paya-Komba*. Het eene gedeelte van dit district ligt in de vlakte en het andere, *Limboekan*, tegen de helling van den *Sago*. Deze laatste streek vertoont zich als een schoon, glooijend rijstveld, dat zich in de vlakte voortzet, waarmede de afloopende valleijen zich vereenigen. De tusschenstaande jukken zijn met koffijboomen beplant en beloonen den planter zeer goed, die zijne woning dikwerf midden in deze boomgaarden heeft geplaatst. De voornaamste beken, die hier uit den *Sago* ontstaan, *Batang-*

Talang en *Songi-Landé*, vallen in de rivier *Agam* welke, zooals ik reeds aangemerkt heb, zich in de *Sinamang* verliest.

Paya-Komba of de negory der 4 kottas is door de rivier *Lampasi* ten westen en ten noorden, door die van *Agam* ten zuiden en ten oosten begrensd. Het grootste gedeelte is vlak en rijkelijk met water voorzien, terwijl het zuidelijke een hooger gelegen terrein vormt, dat uit kleine heuvels bestaat. De grond is hier uit een rood leem gevormd, hetwelke met eene soort van hoog rietgras begroeid is. Dit gedeelte wordt door eenen rei van kalkbergen, die van het oosten naar het westen loopt, van het vlakkere terrein afgescheiden. Deze vlakte levert een aangenamer gezigt op en vertoont zich, van de hoogte gezien, als een vlak, doch uitgestrekt bosch van vruchtboomen en cocospalmen, waarin de hier en daar voorkomende, ledige ruimten in rijstvelden herschapen zijn. In de schaduw der boomen zijn groepsgewijze gehuchten gebouwd, waarvan ieder huis deszelfs vischvijver heeft, die even als het pluimgedierte aan den bewoner kleine voordeelen bezorgt. Behalve den landbouw is voor den bewoner van dezen streek de handel eene geliefkoosde bezigheid; zoodat er op de wekelijksche markten groote levendigheid heerscht, zoo door de herwaarts gelokte hanen- en duiven-vechters, als door de koopers en verkoopers, die lijnwaden, rundvee, hoenders, verschen en gedroogden visch, vruchten, zout en andere voorwerpen verhandelen. Niet verre van de marktplaats is aan den westeroever der *Batang-Agam* eene veldschans aangelegd, die ongeveer 180 voeten

breedte en 140 voeten lengte heeft. Naar de 3 andere zijden is deze markt door een aantal huizen omgeven en vormt zij het middenpunt van de wegen der 50 kottas. Een van dezelven doorloopt het vlakste gedeelte van het landschap en leidt naar het *Fort van den Bosch* en kotta *Ganting*.

Ganting grenst ten noorden aan *Selieki* en *Monkar*, ten oosten aan *Semelongan*, ten zuiden aan *Sirie-lawie* en ten westen aan het gebergte. De rijstvelden en dorpen van deze kotta liggen meestal langs het zandgebergte: alleen *Goegoe* bevindt zich meer in de vlakte. In dit dorp ligt gemelde sterkte op eenen 100 voet hoogen, alleenstaanden heuvel, die uit het reeds beschrevene *graues-liegende* bestaat. Zoo belangrijk dit punt als observatie-plaats is, even zoo aangenaam is hetzelve voor den reiziger, die van hier een schoon uitzigt over het geheele landschap heeft.

Het zuidelijke *Sirie-Lawie*, door de beschrevene heuvelige vlakte van de 4 kottas gescheiden, ligt geheel langs en tusschen het westelijk grensgebergte van het bekkendal. De bodem, welke uit een mengsel van fijne zandkorrels met micaplaatjes en een weinig leem bestaat, levert het bewijs wat onvermoeide arbeid vermag: Sawas vullen de dalen van het schraal begroeide en dorre gebergte, die met de mais genoegzaam koorn ter onderhoud der bewoners van den weinig bevolkten streek opleveren. Eer ik dit gedeelte van het dal verlaat, wil ik eenige regelen over het gebied der 3 kottas *Tanjong-alam*, *Barocla* en *Tonkar* laten volgen. Het vruchtbaarste gedeelte van dit gebied is

een klein, door kalkbergen omringd dal, hetwelke ten zuiden van *Paya-Komba* gelegen is. De omringende bergen zijn voorgebergten der keten van *Tanjong-alam* en laten ten noordoosten eene opening, waardoor de rivier *Balante* uitstroomt, om zich met de *Agam* niet verre van deze pas te vereenigen. Vóór de inname van het beschrevene landschap waren de grenzen van ons gebied in dit district gelegen en hadden wij, ter dekking van het schoone dorp *Tanjong-Alam*, eene kleine bezetting in hetzelve. Door dezen streek gaat de weg van *Tana-Datar* naar *Paya-Komba*, welke aan gene zijde der rivier *Agam* den uit het westen komenden weg van dit landschap ontmoet, om zich vervolgens in eene noordoostelijke rigting naar de sterkte van *Paya-Komba* voort te zetten. Van hier gaat, behalve den reeds vermelden naar *Goegoe*, een weg naar *Fort Veldman*, en een andere zuidoostelijk naar het gebied van *Alaban* of der 4 kottas.

Het gebied van *Alaban* behoort eigenlijk nog tot de 50 kottas en ligt in het zuidoostelijk loopende dal aan weerszijden der *Sinamang*. Hetzelve grenst ten noorden aan *Limboekan* en *Taram*, ten oosten aan het ruim 3000 voet hooge gebergte *Gaboes* (eene voortzetting van het gebergte *Taram*), ten zuiden aan het rijk van *Banzar* en ten westen aan den *Sago*. Deszelfs westelijke gedeelte ligt op den voet van dezen ouden vulkaan, wiens jukken zich somwijlen, zoo als bij *Moenga*, tot kleine vlakten verbreeden. Deze jukken zijn bijna alle met koffij beplant, terwijl de daartusschen gelegene dalen met rijstvelden gevuld zijn. Op het hoogste punt

dezer jukken ligt het dorp *Alaban;* een weinig lager *Bockit Sekampar* en *Tanjong-gedang;* op een breed juk ter hoogte van bijna 2000 voeten, de sterkte *Raaff;* meer naar de vlakte bij *Taram Bali-pandjang.* Een gedeelte van *Tabeanting*, benevens kotta *Ampalo*, *Sikonang* van *Gadoe* en *Batoe-payong* zijn beöosten de *Sinamang* tegen de zachte helling van den berg *Gaboes* gelegen. De van gemelde bergen komende zijtakken worden door de rivier *Sinamang* opgenomen, langs welker oever eenige kleine gehuchten in een zeer warm klimaat gelegen zijn. De bodem van het oostelijke gedeelte van dit gebied is zandig, terwijl die van het westelijke deel bestaat uit eene kleiachtige aarde, welke door het vergaan van het trachiet-conglomeraat van den *Sago* geboren wordt. De niet vergane stukken van dit gesteente zijn hier zeer porphieraardig en het integrerende veldspaath en hoornblende gemakkelijk te onderscheiden. De mindere verglazing van het veldspaath, die wij in sommige stukken waarnemen, kan ter verklaring strekken, waarom zij spoediger dan de trachiet van den *Merapi* verweren. Tusschen dezen conglomeraat-bodem treden kleine kalkheuvels te voorschijn, die of meer alleenstaande, zoo als die bij de sterkte *Raaff*, of meer aan elkander verbonden voorkomen, om dan eene oostelijke reeks te vormen, zoo als die bij *Gadoe.* Bij enkelen dezer rotsen namen wij duidelijk lagen of schijven waar, die van 6 duim tot 2 voet dikte hadden, terwijl wij in anderen grootere of kleinere holen vonden, die door de inlanders *Njalo* genoemd worden. De door ons, in gezelschap van den Heer Helbach, bezoch-

te grotten waren aan den ingang 4 tot 6 voeten breed en 8 tot 10 voeten hoog. De opening was vrij regelmatig gewelfd en het binnenste had een boogvormig verwulfsel, waarvan de stalactieten als pijlen of groote klompen afhingen. De wanden vertoonden soms vooruitspringende, hoekige pilaren; of er waren in dezelven langwerpige gaten of nissen uitgehold. De ongelijke bodem, die meer binnenwaarts helt, was in een der holen met eene 4 tot 6 voet diepe waterlaag bedekt, terwijl dezelve in een ander met zulke uitstekende kammen voorzien was, dat wij slechts 10 voet diep konden indringen en hier de medegenomene lichten uitbluschten. Deze holen zijn de verblijfplaatsen van eenige zwaluwen en vledermuizen, wier drek door de inwoners verzameld wordt om daaruit salpeter te winnen.

Behalve gemeld *Gadoe*, behooren tot de 4 kottas: *Ampalo*, waardoor een weg over den oostelijken berg *Gaboes* naar *Pang-Kalang Sarief* gaat; *Alaban*, de geboorteplaats van den tegenwoordigen regent, die door het padriesch stelsel groot geworden is, hetzelve bij voortduring aankleeft en eenen grooten invloed bij den Maleijer bezit; eindelijk *Tabeantingi*, hetwelke door den heuvel *Malang-Lawes* begrensd wordt, waar vroeger de verdedigingspunten van het gebied der 4 kottas tegen de noordelijke streken gevonden werden. Den weg, welke van *Paya-Komba* naar het *Fort Raaff* leidt, verder zuidoostelijk vervolgende, doorsnijdt men verscheidene, van den *Sago* komende valleijen en blijft tot aan de grens van *Lintouw* in het gebied van de kotta *Alaban*, waartoe de sterkte mede behoort. Naauwelijks wa-

ren wij buiten gemelde versterking gekomen, of wij daalden af in een oostelijk loopend dal, aan de zuidzijde waarvan het kleine gehucht *Kabon* midden tusschen rijstvelden ligt. Nadat wij eene tweede vallei doorgegaan waren, troffen wij eene marktplaats aan, waarop een graf door twee oude waringieboomen overschaduwd werd en in den achtergrond eenige huizen stonden. Hierop daalden wij langzaam door een schoon bebouwd rijstveld naar het dal van de beek *Songi-daras* af, waarin deze stroom welke tegenwoordig eene zeer kleine bedding heeft, over groote trachietblokken verder stroomt. In deze laagte vindt men twee kalkbergen van onregelmatigen kegelvorm, waartusschen men westelijk eenen schoon bebouwden streek ziet: op het aan den voet van den *Sago* gelegene gedeelte zijn eenige huizen gebouwd. Het dorp *Kotta-senga*, aan gene zijde der vallei gelegen, heeft een vervallen aanzien. Twee tempels, waarvan er een met twee en een andere met drie boven elkander staande koepeldaken voorzien is, zijn nog overblijfselen van het vroegere verblijf der priesters alhier. Het nu volgende rijstveld wordt besproeid door de bergbeek *Banjatarang*, welke door eene smalle en 100 voet diepe vallei stroomt. Hetzelve wisselt af met de drooge vlakte *Pawatanga*, een met varens (*Gleichenia*, *Pteris*), *Glaga* (*Saccharum Glaga* Rwdt.) en andere diergelijke gewassen begroeid veld. Op hetzelve ligt de grens van het gebied *Alaban* en *Lintouw*, van beide zijden door diepe loopgraven en hooge, digt met doornbamboes beplante wallen bepaald. De eentoonigheid, welke dit tijdens onzen doortogt met de witte aren der

Glaga bedekte veld aanbood, werd aan deszelfs einde afgewisseld met een levendiger tooneel, hetwelke zoowel de westelijk bijna in gelijke hoogte voortloopende bergrug, die zich noordelijk aan den *Sago* aansluit, als de beoosten de *Sinamang* gelegene kalkbergen en het vlakke, zachthellende *Lintouw* den reiziger doen genieten. De eigenlijke naam van dit gebied is *Banzar*, daar die van *Lintouw*, van lateren oorsprong, aan een klein gehuchtje van dien naam, waar de Toewanko *Passaman* woonde, ontleend is. De *Marapalm* en overige westelijke bergen scheiden dit oord van *Tana-Datar* af, de oostelijke van *Soempoer*: ten zuiden is *Boea* gelegen. Het gebergte *Gaboes*, dat tegen het gebied *Alaban* bijna op gelijke hoogte voortloopt en aldaar eene oostelijke bogt vormt, springt beöosten *Lintouw* meer binnenwaarts en vertoont in dezen inspringenden hoek eene groep, onder den naam *Sanga-Ayam* bekend, die het voorkomen heeft der bouwvallen van een oud ridderslot.

Ook de meer zuidelijke gedeelten van de keten hebben dit voorkomen, hetwelke den overgang der zandsteen-formatie in de nu lagere en oudere kalk- of granietaardige bergen verraadt. Deze bergen vormen de oostelijke grens van den vijfhoek, waartusschen *Banzar* gelegen is, dat overigens gedeeltelijk in de valleijen ten westen langs de *Sinamang*, gedeeltelijk tusschen den inspringenden hoek, die door de voeten van de bergketen en den berg *Sago* gevormd wordt, ligt. Dit gedeelte is ruim 2400 voeten hoog, terwijl het in de vallei gelegene op ruim 1000 à 1500 voet hoogte (ruim 200 voeten boven de watervlakte der *Sinamang*) ver-

heven is. De ligging van dezen streek geeft aanleiding, dat dezelve ruim voorzien is van de noodige waterbeken ter besproeijing van de talrijke rijstvelden, die hier een trapsgewijze rijzend vlak uitmaken en eenen overvloed van voedsel bezorgen. Tusschen deze velden bevinden zich gehuchten en dorpen te midden van aanzienlijke koffijplantsoenen, die naar den staat te oordeelen, waarin zij door ons gezien werden, een aanzienlijk voordeel moeten afwerpen en eene niet geringe welvaart aan de planters bezorgen.

Het vroegere bestuur over het gebied van *Banzar* was aan eenen vorst met den titel van Radja toevertrouwd maar in lateren tijd was het de Toewanko *Passaman*. Deze in de oostelijke bovenlanden zoo beruchte regent was geboortig van *Passaman* en langen tijd schrijver bij de Engelschen te *Natal*. Bij het toenemen van het gezag der padries of, zoo als anderen zeggen, reeds met *Hadji-Miskien*, was hij naar de 50 kottas gegaan en wist van den eenigzints op hem terugwerkenden invloed een zeer goed gebruik te maken. Na den dood van gemelden priester vestigde hij zijn verblijf in het kleine, doch welgelegene dorpje *Lintouw* en wist van hier door zijn beleid en een aantal hem omringende dappere medehelpers zijnen invloed niet alleen staande te houden, maar zelfs uit te breiden. Behalve anderen, welke onder hem en door hem groot zijn geworden, hebben zich de nog regerende Toewanko van *Alaban* en die der overige 50 kottas, *Nantjedo*, onderscheiden. Later werd door den Toewanko *Passaman* of *Lintouw* aan hem het gebied der 50 kottas en dat van

Alaban toevertrouwd. Hij regeerde zelf over *Lintouw* en de zuidelijkere streken tot aan de 7 kottas, benevens het oostelijke dal *Soempoer* tot aan den zamenloop der rivieren in de *Indragirie*. Eene willekeurige, op Wechabietische grondbeginselen geschoeide priestermagt was de grondslag van zijn bestuur, waarin hij weinig acht gaf op de oude gewoonten. Tempels of groote moskeën werden op zijn bevel gebouwd, opdat uit deze zijne bevelen aan de geringeren medegedeeld werden. Zij vereenigden zich hier op bepaalde tijden tot godsdienstoefeningen, waarin hij zelf voorging. Zevenmaal in de 24 uren begaf hij zich tot het gebed en volgde ijverig de voorschriften der godsdienst, die een aantal onthoudingen vorderde, zoo als van het gebruik der betel, opium, enz. Alle uitwendig vertoon en het dragen van goud en zilver werd door dezelve ten strengste verboden, terwijl eenige andere schadelijke gewoonten, zooals het hanengevecht en andere hasardspelen, tegengegaan werden. Daarentegen moedigde zij het lezen en schrijven bijzonder aan, ten beter verstande van den koran. Bij alle deze inrigtingen was hij er tevens op uit om den landbouw te verbeteren en de dorpen te verfraaijen, zooals de overblijfsels van *Lintouw* nog bewijzen. De wegen werden onder zijn bestuur aanmerkelijk verbeterd of door nieuwe vervangen; niet alleen ter bevordering van den handel, maar tevens om de van tijd tot tijd oproerige streken des te gemakkelijker te beteugelen. Velen der onderworpene Maleijers konden zich aan de stipte gehoorzaamheid in het nakomen zijner bevelen niet gewennen, terwijl aan an-

deren de gevorderde opofferingen van hunne geliefkoosde gewoonten niet bevielen; zoodat afwerping van het juk van hunne zijde en voorbeeldelooze straffen, zoo als de vernieling van geheele streken, van den kant der padries niet zelden in de geschiedenis dezer oorden voorkomen. Het landschap *Tana-Datar*, vooral het oostelijke gedeelte, heeft niet zelden de verwoesting der padries van *Lintouw* ondervonden en is alleen door ons Bestuur voor eene geheele onderwerping en verwoesting bevrijd gebleven. De Toewanko *Lintouw*, overtuigd hoezeer zijne handelwijze de wraak zijner naburen kon gaande maken, had het gebied van *Banzar* met dubbele verdedigingswerken omgeven. Tot op den rug van het westelijke gebergte strekten zich de loopgraven uit, welke weder door kleine, met aarden wallen en loopgraven voorziene, vierkante sterkten gedekt werden. Behalve deze uiterste lijn, welke vooral op den *Marapalm* zeer versterkt is geweest, was ieder dorp nog afzonderlijk met drie dubbele wallen omgeven, die tot dekking der zoo even gemelde loopgraven met ondoordringbaar doornbamboes beplant waren. Het meest versterkte oord was *Tapiselli*, waarin *Lintouw* lag. Nadat eerst de sterkte op den *Marapalm* in onze magt was gevallen, werd ook het gebied van *Lintouw* na eenen wanhopigen tegenstand in 1832 door ons en de maleische hulpbenden ingenomen. Toen de versterkingen vernietigd waren, koelden de Maleijers hunnen wraak door de verwoesting van dit schoone gebied en de bevolking, van woningen beroofd, vlugtte naar de omliggende landen. Hiertoe behoorde ook de Toewanko

Passaman, die naar *Mekka* ter bedevaart willende gaan, aan het oosterstrand vermoord werd door de vroeger hem zoo zeer vreezende Maleijers.

Na deze uitweiding ga ik over tot de beschouwing van het gebied *Banzar*. Wij vinden in hetzelve de volgende plaatsen: *Batoe-Boele*, in den inspringenden hoek aan de rivier *Sello* gelegen; *Tanjong-boni*, het noordelijkste naar *Alaban* gelegene district, waarin de sterkte *Schenck* aangelegd is op eene plaats, die wel aan het *memento mori* doet denken; *Tapi-sello* of *Tapi-selli*, een weinig zuidelijker en geheel tusschen de *Sinamang* en de *Sello* gelegen, in welke streek vroeger eene schoone moskee stond, die althans volgens den platten grond, eene der grootste van de bovenlanden was en alwaar, zoo als ik vroeger reeds aanmerkte, de Toewanko in het dorp *Lintouw* woonde; *Bali-tenga* tusschen de gemelde sterkte en *Tapi-sello*; eindelijk *Loeboe-djantan*, het zuidelijkste gedeelte van *Banzar*, hetwelke het naaste aan *Boa* grenst.

Beoosten *Loeboe-djantan* zijn aan gene zijde der *Sinamang*, aan den voet van het gebergte *Soerian*, de zoogenaamde 4 kottas gelegen, die te zamen naauwelijks één gewoon kotta vormen. Zij worden *Kawe-Pandjang*, *Padang-loengo*, *Tanjong-Lawé* en *Pamasian* genoemd.

Het rijk *Boa* werd vroeger bestuurd door eenen vorst of radja, die aan het huis van *Paggeroedjong* verwant was en nu, na herhaalde verraderlijke handelingen tegen ons Bestuur, de vlugt genomen heeft. Dit land-

schap is ongeveer $1\frac{1}{4}$ geogr. mijl lang en behalve de *Sinamang*, stroomt de *Sello* aan de westzijde door hetzelve. Vooral de laatstgemelde rivier geeft de noodige vochtigheid aan de langs het westelijke gebergte liggende velden, waarin de bewoners van dezen streek zich hoofdzakelijk gevestigd hebben. Deze zijde is dan ook het vruchtbaarste gedeelte, daar de *Sinamang* te veel beneden den oever ligt, om er voordeel van te kunnen trekken. De voornaamste plaatsen van dit gebied zijn: *Boa*, *Penyang* en *Tiga-Djangka*. Eerstgenoemde was vroeger de verblijfplaats van den vorst, waar wij de zoogenaamde plaats *Astana* bezigtigden. Hier stond vroeger het huis van den Toewanko en op eene iets meer verhevene en noordelijkere vlakte vindt men de graven zijner voorgangers, waarop nog een lange vierkante steen staat, die van boven tot eenen knop uitgebeiteld is. Deze hoogte wordt door eenen grooten vijgenboom overschaduwd, onder wiens lommer de vorst gewoon was regt te spreken en de zaken te beslissen.

Penyang, bezuiden *Boa*, is aan eenen kleinen waterplas gelegen, benoorden welken zich eene sterkte aan den ooster oever der *Sello* bevindt. Wij bevonden gedurende onzen doortogt in September den barometerstand om 12 uur op 73,504, en die der thermometer 91° Fahr.; eene warmte, die des nachts door eene aanzienlijke afkoeling opgevolgd wordt.

Tiga Djangka ligt ten zuiden van de gemelde versterking en ten noorden van *Taloe*, waar de grenzen van *Boa* en *Koemani* zich aansluiten, niet verre van de plaats waar de *Sello* en de *Sinamang* zamenvloeijen.

Het gebied *Koemani*, bezuiden *Boa* en ten noorden der 7 kottas gelegen, bevat eene kotta van denzelfden naam aan den wester en kotta *Auer* aan den ooster oever der rivier *Sinamang*. Deze streek, die onder het gebied der gewoone geslachtsregering staat, was vroeger over het algemeen wel bebouwd. De rijzige cocospalm is een bewijs voor de lagere ligging en warmte, die in dit oord heerscht. Ten zuiden der genoemde kottas zijn de 7 kottas gelegen, die aldus genoemd worden, omdat dit gebied uit zeven vereenigde plaatsen of kottas bestaat. Zij vormen, zoo als ik reeds aangemerkt heb, het laagste gedeelte onzer zuidoostelijke bezittingen in de bovenlanden, waarin de beide beschrevene stroomen uitloopen om de *Kwantam* te vormen, die hier nog de uit het zuiden komende *Sitjoedjan* en *Plancus*-rivier opneemt. De hoogte van dezen streek hebben wij nog niet barometrisch bepaald. Echter geloof ik dat dezelve, naar de algemeene helling der herwaarts loopende rivieren te oordeelen, niet veel hooger dan 700 voeten zal zijn. Het vlakke gedeelte bevat eenige rijstvelden, die door de gemelde rivieren besproeid worden. Daarenboven levert de *Ombieling* eenig stofgoud, hetwelke zij zeker in haren loop door de 20 kottas uit de zandsteenformatie medevoert.

In het eigenlijke gebied van kotta *Toedjoe* ligt de versterking *Tanjong-Ampalo*, behalve welke in deze streken nog gevonden worden: *Padang-Siboessi*, ten westen van de 20 kottas en gedeeltelijk langs de *Ombieling*; kotta *Baroe; Moari-boedi; Sitjoendjong*, ten zuidoosten van de sterkte *Tanjong-Ampalo* langs de ri-

vier van dien naam; *Silonkang*, langs de rivier; eindelijk *Moara*, waarbij de *Sinamang* en *Ombieling* te zamen vallen, om de nu verder *Kwantam* en *Indragirie* genoemde rivier te vormen. De stroom is hier slechts voor kleine vaartuigen bevaarbaar, daar uitstekende rotsen de vaart zelfs daarvoor nog zeer gevaarlijk maken. Bij *Loeboe-djambi* zoude zij echter voor grootere en zwaarder beladene schuiten bruikbaar zijn. In hoe verre de helling der rivier hier verminderd, durf ik niet te bepalen: dat zij echter niet aanmerkelijk kan zijn, blijkt uit de vermoedelijke hoogte van *Moara*, hetwelke nog ruim $2\frac{1}{2}$ graad van de uitmonding der *Indragieri* en $1\frac{5}{6}$ graad van die plaats verwijderd is, tot aan welke ebbe en vloed zich in deze rivier laten waarnemen. Bij aanname eener gelijkloopende helling zoude men $\frac{1}{6}$ graad, of ongeveer 1 voet op de 800 voeten afstands verkrijgen. Het is onzeker, in hoeverre de naam der rivier *Indragirie* met de woorden *Indra* (إندر) hoogere of voortreffelijke wezens, en *geri* (گيري), doordringen of doorboren, in verband staat. Indien men echter aanneemt, dat de vroegere handel van de oostkust gedreven werd door de Hindoes, die te voren op *Singa-poera* eene aanzienlijke handelplaats zouden gehad hebben; zoo vindt men voor deze afleiding den schijn van eenigen grond, daar wij dan tot het vermoeden gebragt worden, dat deze handelaars langs gemelden stroom tot in het binnenste gedeelte van het land zijn doorgedrongen. Het ontbreekt ons aan berigten nopens de belangrijkheid dezer rivier voor den tegenwoordigen handel; de meeste bescheiden echter plei-

ten ten voordeele van de rivieren *Kampar* of *Siak*. Deze ontspringen wel is waar buiten ons grondgebied en vorderen dus altijd moeijelijke dagreizen over het gebergte, waardoor onze grond begrensd wordt; maar zij doorloopen ook eenen kleineren afstand en monden digter bij de oostelijke handelplaatsen *Rhio*, *Singapoera*, enz. uit. Daarenboven wordt de handel langs de noord-oostzijde gemakkelijker gemaakt door de aan gene zijde van onze bezittingen gelegene pang-kalangs of hoofdmarkten, werwaarts de bewoners der door ons bestuurde landen hunne handelswaren brengen en daarvoor andere voorwerpen, zoo als lijnwaden, zijde en zijden stoffen, ijzer en zout terug ontvangen. Daar de ligging dezer pang-kalangs reeds vroeger op de door de Heeren Muller en Helbach gegevene figurative kaart aangetoond zijn en eenige door mij in September ingewonnene berigten geheel met die, welke op gemelde kaart gevolgd zijn, overeenkomen; zoo zal ik daarbij thans niet stilstaan. Alleen moet ik nog aanmerken, dat ingevolge ontvangene berigten voor het vervoer der $\frac{125}{3}$ Ned. ponden koffij, hetzij over *Arau* naar pang-kalang *Kotta-Baroe*, hetzij over *Taram* naar pang-kalang *Kapas* of uit *Alaban* naar pang-kalang *Sarie*, 192 duiten of 160 centen zilvergeld betaald wordt. De koffij kost dus, indien men den inkoopsprijs per pikol op *f*8.00 rekent, *f*9.60 op de gemelde hoofdmarkten: hierbij de 5 pct. regten rekenende, die door den Vorst van *Siak* geheven worden, zoo blijft er *f*8.30 voor vervoer over, eer de pikol bij gelijken inkoopsprijs met vervoerkosten en regten te Padang ingescheept, gelijk is. Het is ech-

ter vermoedelijk, dat op deze buitenmarkten eene hoogere prijs bedongen wordt en zeker althans is het, dat de bijna alleen met vervoerkosten bezwaarde goederen goedkooper, dan van *Padang* bekomen kunnen worden, daar iedere $\frac{125}{2}$ Nederl. ponden, van daar naar deze noordoostelijke gewesten gebragt, met *f*5 voor vervoergelden boven en behalve de regten belast worden. Het ontbreekt ons aan de noodige bronnen om de uitgebreidheid van dezen oostelijken handel op te kunnen geven. Ik kan slechts melden, dat dezelve vooral met *Singa-poera* gedreven wordt, en laat aan het wijzere oordeel van deskundigen over, in hoeverre de ligging van *Rhio* eenige voordeelen uit denzelven kan doen ontstaan.

Met deze uitweiding eindig ik de beschouwing van het oostelijke gedeelte der bovenlanden, en ga tot de mededeeling over van het uittreksel mijner aanteekeningen over het westelijker gelegene *Agam*.

Het dal Agam en de noordelijkė streken.

Beschouwt men dezen streek in het algemeen of in verband met de bergreeksen, dan vormt het orographische dal van *Agam* den zuidoostelijken hoek of het einde eener noordwestelijk loopende vallei, door welke de rivier *Massang* stroomt, die even beneden den aequator, op 99°37′ oosterlengte, aan het westerstrand in zee loopt. Nemen wij het landschap *Agam* in het bijzonder, dan vormt het een vierkant, verwijd (bekken), orographisch dal, met hetwelke zich in het zuidwesten en in het noordwesten kleinere dalen vereenigen. Ten noordwesten en noordoosten wordt hetzelve begrensd door eene voorafgaande kalkbergketen, die reeds in de verte door het ongelijke en gehakkelde voorkomen haren aard verraadt. Zuidoostelijk ligt de berg *Merapi* met zijne breed uitloopende voeten, waarvan de zuidwestelijke aan den ten zuiden van *Agam* liggende *Sengalang* stuit. Aan de westzijde is het dal open en ziet men in het verschiet den hoogen berg *Passaman* of *Ophir*, wiens vorm reeds den vulkanischen oorsprong doet kennen. Uit dit dal gezien, vertoont de *Merapi* eenen platten top, waarvan het noordoostelijke gedeelte het hoogste is en welke zuidelijk afneemt. In het midden van dezen top is eene kleine verdieping, die met eenen inspringenden hoek in de helling in verband

staat en eene schijnbare scheiding der massa te weeg brengt. De gemelde verdieping staat in verband met den krater; of liever, het boven op den top vermelde dal, dat bezuiden den nog staanden bergwand gelegen is, en het lagere, van hier gezien ovale gedeelte bevat den nog werkenden krater *Poeti-Bongso*. Deze bergmassa maakt nu reeds door hare aanzienlijke hoogte van ruim 9100 voeten eenigen indruk; maar hoezeer vermeerdert dezelve niet, wanneer wij in onze gedachte den kegel van deze alleenstaande massa herstellen en dezelve dan nog ruim 2000 voeten hooger bevinden boven de oppervlakte der zee. Gedurende ons verblijf in de bovenlanden zijn wij niet zelden ooggetuigen geweest van de kleine schaduwen der werkingen, die dezen berg vroeger hebben geschokt. Meestal ging een zware slag vooraf, die door eene opstijgende kolom van rook of asch gevolgd werd, zich langzaam tusschen de wolken verspreidde en dikwerf eene meerdere of mindere verduistering te weeg bragt. Des nachts echter was dit schouwspel prachtiger: de omringende stilte deed de voorafgaande slagen meer opmerken; door de duisternis scheen het geheele ovaal te gloeijen; de fijnverdeelde asch, die tusschen de water- en zwaveldampen zweefde, maakte de opstijgende kolom tot eenen vuurpluim. Zeldzamer werden er gloeijende sintels uit de vuurkolk in de hoogte gedreven, of rolden er eenige stukken langs de berghellingen. Lava zagen wij in het geheel niet uit dezelve vloeijen: vroeger zijn er echter onderscheidene stroomen dezer stof naar den kant van *Agam* afgevloeid, waarop de

tijd zijnen gunstigen invloed nog niet getoond schijnt te hebben, daar de helling derwaarts een niet zeer vruchtbaar voorkomen heeft. Het zuidelijke gedeelte levert vooral een schilderachtig tooneel van woestheid: overal komen de naakte, dikwerf steile trachietblokken te voorschijn en worden door de lava omgeven. Hier en daar bedekken eenige lichtgroene *Gleicheniae*, zeldzamer *Ericeae* den steenigen bodem. Lager vindt men nog een groot bosch en de voet zelve is een ronde, als het ware een weinig opgehevene heuvel, waarop *Saurauja*, *Omalanthus* en andere struiken, benevens *Pteris* en gras-soorten voortkomen. De *Sengalang*, die zich op gelijke hoogte als de *Merapi* verheft, vormt van hier gezien eenen spits toeloopenden, tot aan den top begroeiden kegel. Vooral de bovenste dalen en jukken hebben eene tamelijk steile helling, die naar den voet langzaam in eene zachtere overgaat. Naarmate men ook de lage en yle struiken van den top verlaat, nadert men langzamerhand lager een hoog en digt begroeid bosch, hetwelke de dalen en jukken als met een golvend groen kleed bedekt en zich tot in de vlakte voortzet.

Van gemelde bergen komen de rivieren, die het tweeledig hydrographische dal doorstroomen. De rivier *Agam* komt van den berg *Merapi*, neemt eene oostelijke rigting en vloeit in het noordelijke gedeelte van het landschap. De *Massang* ontstaat aan de noordelijke helling van den *Sengalang* en besproeit onder eenen noordwestelijken loop het zuidwestelijke gedeelte. Het aan dezen berg gelegene gedeelte van het dal geeft vooral de duidelijke bewijzen, dat hetzelve door de vul-

kanische uitwerpselen aangevuld is. Eene ware puimsteen-brekzie of puimsteen-conglomeraat is hier zigtbaar en met diepe kloven doorsneden. Deze kloven, welke als de bedding van de beken zijn te beschouwen, waarmede hier de *Massang* begint, kunnen eveneens als door deze takken gevormd aangemerkt worden. Niet verre van kotta *Gedang* (gebied der 4 kottas) begint eene aanzienlijke uitdieping, die hier eerst zacht hellend afloopt, maar reeds op eenigen afstand eene diepte van 3 tot 400 voeten heeft. Steile, bijna loodregte wanden begrenzen deze 100 roeden breede, noordwestelijk loopende vallei en vertoonen een aantal op elkander gelegene lagen. Bij een naauwkeuriger onderzoek dezer wanden vinden wij in deze zanderige lagen, die eene van het grijze naar het bruine overgaande kleur bezitten, een puimsteendeeg. Dit deeg is zeer gemakkelijk te verdeelen, bevat hoofdzakelijk grootere of kleinere stukken puimsteen, of verglaasde, uitgebrande, vezelige veldspaath met langwerpige porien. Daarenboven sluit deze massa hoornsteen en stukken leemaarde in: deze laatste stof is zeker dienstbaar ter vorming der witte korst, die op enkele plaatsen uit de wanden te voorschijn komt en uit een aluinaardig zwavelzuur-zout met overmaat van basis bestaat. De bodem van het dal is over het algemeen tamelijk vlak en spreidt nog meer licht over de in de massa der wanden beslotene steenen, welke hier door de wegspoeling van het fijnere gedeelte ontbloot zijn. Behalve de reeds gemelde steensoorten vonden wij trachiet met verglaasde veldspaath-kristallen of korrels, die aan dezel-

ve een porphierachtig aanzien geven. Ook zagen wij sienietaardige steenen met hoornblende en mica; ook dikwerf gedegene stukjes kwarts en micaschilfertjes, die door de zon beschenen een bedriegelijk aanzien hebben. Daarenboven hebben ons de inlanders verzekerd: dat er dikwijls in dit dal door de wegspoeling na zware regens stukken versteend hout te voorschijn komen. Zoo als ik vroeger aanmerkte, heeft de kracht van het water deze diepte te weeg gebragt, terwijl de over dezen dalgrond stroomende beek nog dagelijks aan hare verbreeding werkt. In hare kronkelingen stroomt zij dikwerf langs de steile zijwanden en derzelver voet, waarin zij uithollingen veroorzaakt en aanzienlijke afstortingen van de door verwering afbrokkelende massa doet plaats hebben. Hierdoor in haren loop gestremd, slingert zij zich om de nieuwgevormde hoogte en rigt zich naar de overzijde, waar zij al knagende hetzelfde te weeg brengt.

De oorspronkelijke vegetatie bestond voornamelijk uit eenige varens, *Vitex pubescens*, *Artemisia indica*, *Gnaphalium javanicum*, *Asclepias curassavica*, enz., die groepsgewijze in dit dal verspreid waren en waarvan de eerstgemelden aan deze vallei geen zeer levendig voorkomen gaven. Slechts de schoonbloeijende *Asclepias* herinnerde aan eene schoonere vegetatie door hare hooge en levendige kleur. In dit door de natuur slecht bedeelde oord heeft de landbouwer zijne rijstvelden aangelegd en door eene kunstmatige besproeijing den onvruchtbaren grond aan zijn onderhoud getracht dienstbaar te maken.

Na deze aanmerking tot het door de bronnen der *Agam* besproeide gedeelte van de vlakte overgaande, zoo treffen wij voor een groot gedeelte den reeds beschrevenen grond aan, welke echter hier minder diepe insnijdingen heeft. De beken stroomen over vlakkere beddingen en slechts nu en dan langs steile, tien tot twintig voeten hooge wanden. Midden in de vlakke velden staan nog eenige kleine heuvels van de puimsteen-brekzie, welke door hunne bijna gelijke hoogte eene vroegere verbinding onbetwijfelbaar maken. Dit gedeelte is het schoonste van het dal en beslaat ongeveer het $\frac{7}{8}$ van hetzelve. Waarnemingen met den barometer toonden aan, dat de hoogte van dezen streek op ruim 2700 voeten boven de oppervlakte derzelve moet geacht worden, terwijl de thermometerstand aldaar gedurende een twintigtal dagen door ons bevonden werd

des morgens om 6 uur 64°
» middags » 2 » 78°
» avonds » 8 » 68°

Vooral bij noordweste winden waaide het hier na tien uur des morgens vrij hevig, waardoor de in dit dal hangende vochtige dampen verspreid werden. Des avonds met zonsondergang ging de zeewind meestal leggen en daalde van de omliggende bergen een koude luchtstroom naar de laagte af, welke den thermometer bij helder weder soms tot beneden de 10° deed dalen. De landbouw heeft bijna dit geheele landschap in een groot bebouwd veld herschapen en zijne vreedzame overwinningen strekken zich tot op aanzienlijke hoogten tegen de beide hooge bergen uit. Rijst en koffij

zijn de hoofdvoortbrengselen van den ijverig bebouwden bodem en voorzien in het onderhoud en de behoeften der bewoners. Deze zijn zeer talrijk en worden thans weder door hunne geslachtshoofden geregeerd: zij behooren tot de onrustigste volken der bovenlanden en bewonen 21 kottas of districten, waarvan er eenigen met elkander verbonden zijn. Nemen wij echter aan, dat deze vroeger alle vereenigd waren, dan worden de staatkundige grenzen als volgt: ten noorden en noordoosten de 50 kottas, ten oosten het gebied der 4 kottas, ten zuidwesten dat der 6 kottas en ten westen dat van *Matoea* en der 7 *Loeras*. Tegen de laatstgemelden ligt de kotta *Baroe*, welke door den reeds gemelden noordwestelijken bergrug, die het dal bepaalt, van de 7 *Loeras* gescheiden is. Deze bergrug, die zuidwestelijk loopende allengs in hoogte afneemt en ten zuidwesten aan de reeds vermelde kloof grenst, is als een tak van de noordoostelijke bergketen aan te merken en geeft eenige kleine beken aan den hoofdstroom *Agam*. Zuidwestelijk van kotta *Baroe* scheiden twee kloven deze kotta van *Pantar*, ten zuiden ligt *Karré*, ten oosten *Kapauw* en ten noorden tusschen *Pauw* of *Boekit-pauw* vindt men een klein gebergte, dat zich in eene zuidoostelijke rigting uitstrekt, aan de straks vermelde reeks aansluit en even als deze eene zandsteen-formatie verraadt. In de laatste tijden was dit de westelijkste grens van ons gebied en dekte de kleine, op den heuvel *Batoe-peloepoe* gelegene versterking hetzelve tegen de 7 *Loeras*.

Het ten noorden van gemeld district gelegene *Pauw*

of *Boekit-pauw* beslaat den noordelijken hoek van het dal *Agam*, heeft westelijk den vermelden zijtak en grenst noordoostelijk aan de hoogere bergketen, die zich 600 tot 800 voeten boven den dalgrond verheft en tot aan den onregelmatigen, met ongelijkvormige verhevenheden voorzienen rug tamelijk begroeid is. Dit oord, mede aan de grenzen gelegen, was vroeger aan de invallen der padries bijzonder blootgesteld. Zij verwoestten den streek en nestelden zich in de westelijke bergen, van waar zij moeijelijk te verdrijven waren. Den zuidoostelijken weg vervolgende, komen wij aan *Kaman*, hetwelke eveneens ten zuidwesten van het kalkgebergte gelegen is en waarvoor men ons hier den naam *Batoe-Badja* of *Boekit-Boeroea* gaf. Deze streek is door de rivier *Boea*, die uit gemeld gebergte ontspringt, en andere kleinere beken goed van water voorzien en vertoonde zich, van de hoogte gezien, als een omheinde tuin met kleine heuvels, waarop de door vruchtboomen of *areng*-palmen beschaduwde huizen gelegen zijn, die door Bananen en suikerriet omgeven worden. Derzelver hoofdgroep, of het dorp *Soho*, stak als hoofdplaats van *Kaman* boven allen uit door haar aanzienlijke getal van huizen en haren schoonen tempel, wiens drie boven elkander verhevene koepeldaken eene hoogte van bijna 100 voet bereikten. De bouworde van dit gebouw was gelijk aan die van alle andere, door ons in de bovenlanden geziene moskeën. Midden in een regelmatig vierkant stond een regte, ronde boom, die als hoofdsteun van het geheel moet aangemerkt worden. Door dezen gingen 10 dwarsbalken, waarvan voor ieder der

beide laagste koepels 4 balken en voor den hoogsten twee dwarshouten bestemd waren: hierdoor is deze standaard het middenpunt eener ster. De acht uiteinden der benedenste dwarshouten rusten op even zoo vele stijlen, waartusschen de houten wanden bevestigd waren. Deze zijstijlen droegen mede den boven den grond verhevenen vloer van het gebouw. Op gemelde ster waren de stijlen der hoogere dwarshouten weder bevestigd, en op deze wijze werd de lagere het steunpunt van den hoogeren. De trapsgewijze in grootte afnemende daken waren met *injuk* (de overblijvende vezels der *Areng*-bladscheden) gedekt en de tamelijke hellingen derzelve sprongen een weinig over de lagere uit. Het hoogste gedeelte vormde eenen halven, regelmatigen achthoek, waarvan de punt in den uitstekenden, ronden knop van den hoofdstijl eindigde. De wanden der koepels waren zeer eenvoudig: in die der laagsten waren eenige vensters aangebragt en vonden wij den ingang naar het oosten gewend tegen over de westelijke bidplaats, waar de koran lag. Naast deze was eene soort van trom het eenige in de 6400 voeten groote ruimte. Even als de tempel waren de omliggende huizen van hout gemaakt en hadden een zeer goed voorkomen. Zij dienden tot verblijfplaats vooor de in den tempel dienstdoende priesters en voor het hoofd van *Kaman*, die de eerste priester was. Deze leerden in gemeld gebouw hunne dweepachtige beginselen en haat tegen de christenen; hetgeen ten gevolge had, dat de bewoners van *Kaman*, even als die van het zuidelijker gelegene *Magi*, enz. in 1833 in opstand geraakten en hunne

versterkingen sloten. Dit werd door eene terugname van onze zijde en algemeene verwoesting door de Maleijers gestraft. *Magi* echter ontkwam door eene vroegere onderwerping aan dit lot en bleef dus in het bezit van huizen en vruchtboomen. De ligging tegen het gebergte en de door dit district stroomende rivier maken dezen streek tot een tweede Kanaän; terwijl de aanzienlijke koffijtuinen hier een groot voordeel afwerpen.

Bezuiden *Magi* liggen de districten *Selatan* en *Kapauw* in de vlakte. Midden in dezelven zijn eenige kalkheuvels, waarin zich grotten bevinden, welke met die van *Gadoe* overeenkomen. Op eenen dezer heuvels, *Boekit-Koeriri* genaamd, is eene kleine versterking aangelegd, waaruit men een schoon gezigt op den omringenden landstreek heeft: aldaar vereenigen zich de van het fort *de Kock* naar de noordelijke streken gaande wegen. Bezuiden dezelve ligt *Saleian* mede in de vlakte, hebbende ten westen kotta *Karré* en ten oosten de zoogenaamde *Ampat-ankés*. Vooral in dit gebied vindt men de boven vermelde, alleen staande brekzie-heuvels; eene kleine, hooger gelegene vlakte, die eene noordelijke helling heeft. Deze streek is minder bewoond dan de vermelde en de ligging is tevens minder gunstig voor den natten rijstbouw, weshalve hier de teelt van turksch koorn, bataten, enz. sterker gedreven wordt. Langs deze kotta liep vroeger de grens der padries, die hier eene verdedigings-linie hadden aangelegd, welke behalve de gemelde loopgraven en met bamboes beplante wallen, nu en dan met eenige

vierkante versterkingen voorzien waren. Deze laatsten waren, even als de aanzienlijke ruimte voor de loopgraven, met puntig toegesnedene bamboezen stokjes omringd; waardoor het loopen uiterst moeijelijk en gevaarlijk werd. De lengte der linie bedroeg ongeveer $1\frac{1}{2}$ geogr. mijl en strekte zich van fort *de Kock* oostelijk naar *Basso* uit, waar zij tegen den voorspringenden zuidwaarts loopenden zijtak eindigde. Deze zijtak is de westelijke grens van het kleine dal, waarin het gebied der 5 kottas, *Padantero*, enz. ligt. Het heeft den vorm van eenen scherpen driehoek, met de langste zijde van het westen naar het oosten en den hoek oostelijk bij het dorp *Padantero*. De grootste breedte bedraagt bij *Sumarasso* $\frac{1}{2}$ geogr. mijl; de lengte daarentegen bijna één mijl. De hoogte, die hetzelve noordelijk omgeeft, wordt door de reeds beschrevene keten van *Kaman* gevormd; zuidelijk begrenst een gebergte hetzelve dat tegen den voet van den *Merapi* ligt. Van deze zijde dalen eenige beken naar het laagste noordelijke gedeelte van het dal af en storten zich in de hier stroomende *Agam* uit, die reeds 60 tot 80 voeten breedte heeft. Deze rijkdom aan water is met goed gevolg aangewend tot het aanleggen van eene groote menigte van rijstvelden, die echter geene bijzonder goede oogsten schijnen op te brengen. Niettegenstaande de hoogte van dit kleine gedeelte weinig van het hoofddal verschilt, zoo troffen wij hier toch cocospalmen aan, die in geheel *Agam* niet voorkomen, doch hier redelijk goed stonden. De gehuchten van dezen streek zijn meest allen langs het gebergte gelegen, zijnde *Boenjoe-*

waroe het oostelijkste derzelven en het naaste aan het gebied der 50 kottas grenzende. In de nabijheid dezer plaats vindt men de wallen tegen gemeld gebied aan de zuidzijde der rivier *Agam*, welke hier door eene 12 voet breede pas met eenen val van 30 tot 40 voeten naar beneden stort. Over deze engte is eene brug gelegd, die de beide oevers vereenigt en waarop zich voor den reiziger een trotsch gezigt opdoet. Op eenige passen afstands ziet men de nog 80 voet breede rivier in eenen door steile kalkwanden gevormden trechter dringen, tot op één zevende gedeelte harer breedte verminderen, en aan gene zijde der brug schuimende over groote steenblokken in het nieuwe gebied nederstorten.

Hoewel de 5 kottas een afzonderlijk gebied vormen, zoo staan zij in eenige afhankelijkheid met de zuidwestelijke vier ankés. De *ampat ankés* bestaan uit vier verschillende kottas: *Panam-poeang*, *Basso*, *Tjandong* en kotta *Toea;* waarvan de eerst- en laatstgenoemde in de vlakte gelegen zijn, terwijl *Basso* aan het reeds gemelde zijgebergte en *Tjandong* tegen den voet van den *Merapi* gebouwd zijn. De ligging van *Tjandong* en der beide eerstgemelde kottas is wegens het aantal der door deze streken stroomende beken zeer gunstig voor den rijstbouw, waartoe het hooger gelegene *Basso* minder geschikt is. De koffij groeit vooral in *Tjandong* langs den berg zeer welig; even zoo tieren de hier voorhandene *Cassia*-boomen zeer goed op den door vergaan conglomeraat gevormden grond.

Tijdens het bestaan der gemelde linie vondt men in

het westen van dit gebied de sterkte *Bierro*, die thans verlaten is. Zij diende toenmaals ter bescherming der bewoners van deze streken en der oostelijk door dezelven loopende wegen. Indien men de om den voet van den *Merapi* loopenden weg vervolgt, zoo komt men nog aan *Boekit-betaboe* en *Songi-Poca*, beiden op ruim 3000 voet hoogte gelegen. Deze streek is zeer goed bebouwd en zeer rijk aan koffijboomen, die op deze hoogte bijzonder groeijen willen. Daarenboven slagen de aardappelen vrij wel, waaruit eene bijkomende bron van inkomen voor de bewoners voortspruit, die daarenboven nog eenig bestaan vinden in het gieten van geelkoperen doozen en het vervaardigen van de sloten der geweren. Van *Songi-Poca* loopt er een weg naar den top van den *Merapi*, die voor veel steiler en moeijelijker dan die uit *Tana-Datar* gehouden wordt. Vroeger werd van denzelven gebruik gemaakt, toen de padries in *Agam* en de gewone Maleyers in *Tana-Datar* heerschten. Boven op den berg werd toenmaals markt gehouden, waarheen zij van weerszijden en als ter sluiks hunne waren bragten: zelfs hadden eenige herwaarts gevlugte lieden hunne woning in het groote dal opgeslagen.

Het district *Sarie*, tegen den *Merapi* en *Sengalang* gelegen, is de grens tegen de 6 kottas. Voornamelijk op den voet van den *Sengalang* bereikt deze bebouwde streek eene aanmerkelijke hoogte en ontstaat de oostelijke tak van de rivier *Massang*. Het dorp *Sarie*, moederdorp der anderen, ligt op ruim 3000 voet hoogte. Door hetzelve gaan de noordwestelijke wegen

naar fort *de Kock*, alsmede de noordelijke naar *Basso*. Aan weerszijden van dit dorp vindt men de eerste spruiten van beide de hoofdrivieren der bovenlanden, die hier op eenen afstand van 100 roeden van elkander gescheiden zijn. De *Agam* begint hier in eene kleine vallei en de *Massang* in eene aanzienlijke diepte, waarin men van den weg neder ziet.

Van de westelijk gelegene 4 kottas ligt slechts een gedeelte in het dal *Agam*, terwijl het andere gedeelte zich ten zuidwesten buiten hetzelve bevindt. Slechts *Tjano* en kotta *Toca* liggen nog gedeeltelijk in de groote vlakte en zijn voor het overige op den voet des *Sengalangs*, die ten noorden door het gebergte *Kapanassan* bepaald wordt, gelegen. In dit oostelijk hellende dal, hetwelke ten westen door een noordelijk loopend juk bepaald wordt, treft men wederom dezelfde puimsteenbrekzie aan, waarin eene beek eene vrij diepe vallei gevormd heeft, die zich met de reeds vermelde kloof vereenigt. Door dit dal loopt de uit het zuidoosten komende weg van *Priaman*, die eerst door de aan het gebied der 4 kottas grenzende 5 kottas gaat en vervolgens te *Malelo* in dit gebied komt. Deze kotta ligt ter hoogte van 2500 voet op den voet van het gebergte *Sengalang* en *Tandike*, welke hier tevens door de voortzetting van den *Kapanassan* beperkt wordt. Van deze kotta tot aan den heuvel *Dimpang*, welke het hoogste punt van den zoogenaamden weg *Lima-badaks* is, rijst de weg nog 2000 voeten. Dezelve is welligt de naaste van *Priaman* naar fort *de Kock*, maar tevens de moeijelijkste. Ten oosten van het gebied, waarin dit fort

aangelegd is, en ten westen van *Boekit-Betaboe* vindt men in de vlakte *Bono-Ampo* met eene menigte van rijstvelden, die gedeeltelijk om de verdedigingswerken, gedeeltelijk binnen dezelven gelegen zijn. Deze kotta, die vroeger van buiten gezien niets dan een digt bamboes-bosch vertoonde, heeft sints het slechten daarvan een vriendelijker voorkomen: nu toch ziet men reeds van verre met *injuk* gedekte woningen tusschen de verschillend groen gekleurde gewassen uitkomen.

De westelijke kotta *Karré* vormt een gedeelte der vlakte en in deszelfs gebied verheft zich eene ongeveer 100 tot 150 voeten boven hare oppervlakte verhevene heuvelreeks. Op deze ligt het fort *de Kock*, in 1827 aangelegd ter dekking van de toenmalige westelijke grenzen van ons gebied. De waarnemingen van Macdonald als grondslag nemende voor *Padang*, zoo ligt hetzelve ingevolge de opnamen van den Heer Perez op 100° lengte en 21′ beneden de linie. De hooge ligging dezer sterkte geeft gelegenheid tot een overzigt over het geheele dal en de westelijke streken tot aan het gebergte, dat naar den *Ophir* loopt. De vlakte ten oosten van gemeld fort is een welbebouwd rijstveld het westelijke gedeelte echter is wegens gebrek aan water minder vruchtbaar en biedt slechts eenige met turksch koorn, bataten en indigo (*Marsdenia*) begroeide plekken aan, waarop veelal eenige kleine, met bananen omringde hutten gevonden worden.

Westelijk van *Karré*, beöosten de groote en diepe vallei, heeft *Pantar* een ongunstiger voorkomen. De bodem, met diepten doorsneden, is weinig begroeid en

door het kleine getal van bewoners slechts hier en daar bebouwd. Bijna alleen de dalgrond van de uitdiepingen is voor den natten rijstbouw geschikt, weshalve op de hoogere gronden mais aangebouwd wordt. Het zuidelijke gebergte, hetwelke uit kalk bestaat, heeft geen vruchtbaarder voorkomen en slechts weinige gewassen bedekken dezen ondankbaren grond, tot op welken de padries vroeger telkens hunne rooftogten uitbreidden. Tegen deze rooverijen was hier een versterkte post aangelegd, die nu verlaten is en voor de gezondheid geenen bijzonder voordeeligen naam had.

Eene diepe vallei scheidt *Pantar* van het ten westen liggende gebied van *Matoca* af en vormde eene natuurlijke grenslijn, die door kunst versterkt was. De aan de vroeger beschrevene uitdieping gelijke vallei heeft eenige weinige jukken, langs welke men aan gene zijde moet opklimmen. In ieder van dezelven waren diepe inkappingen gemaakt, terwijl puntige bamboezen wolfskuilen iederen voetstap verhinderden. De topeinden dezer jukken waren allen met wallen en loopgraven versterkt; hetgeen het opklimmen uiterst moeijelijk en gevaarlijk maakte. Deze moeijelijkheden te boven zijnde, werd men op de vlakte door nieuwe werken teruggehouden, waarop weder verscheidene linien met vierkante verschansingen volgden. De dus door de natuur zelve verdedigde streek, welke daarenboven als voorpost der padries door honderden bezet werd, is eindelijk overmeesterd door het beleid van het tegenwoordige Bestuur. Wat geweld niet vermogt, heeft het ijzeren juk der padries te weeg gebragt; daar eenigen, dit juk

moede, door eene verminderde waakzaamheid aan onze troepen den intogt en inname gemakkelijk maakten.

Dit kleine gebied is een 3100 voet hoog gelegen, noordelijk hellend vlak, dat ten zuiden door het gebergte *Ronjeng*, een vervolg van den *Kapanassan*, begrensd is. Dit gebergte, hetwelk zich 700 voeten boven de vlakte verheft, vertoont even als de meeste zij- en voorgebergten eene menigte van uitspringende jukken en kleine dalen. Hetzelve is geheel begroeid, terwijl hier en daar naakte strepen de tegen hetzelve opgaande voetpaden verraden. Eenige van hetzelve afstroomende beken besproeijen de in de dalen en op de hoogere vlakte gelegene rijstvelden. Deze laatsten, op welke de puimsteen-brekzie met eene hoogere laag leem bedekt was, beloofden bij onzen doortogt eenen voordeeligen oogst en leverden de bewijzen, dat de bewoners, die zoo lang in onrust verkeerd hebben, zich weder tot den vreedzamen, voor ons en hun voordeeligen landbouw begeven hadden. Op de vlakte was sedert de laatste inname eene versterking gemaakt, die het midden- of vereenigingspunt vormt van de uit het oosten komende wegen van *Karré*, van den noordelijken weg van *Bambang* en van den zuidwestelijken, die naar het meer der 10 kottas loopt. Uit deze versterking neemt men in het gebergte, dat vervolgens eene noordoostelijke rigting heeft, ten zuidoosten eene laagte waar, door welke de laatstgemelde weg gaat. Op dezen weg komt men door de linie van *Andalas*, de voormuur van de westelijk en noordelijk gelegene 12 kottas, welke door de *Massang* van de zeven *Loeras*, *Pisang* en het gebied

Allahan-Pandjang gescheiden worden. In dezelven lag vroeger te *Songi-Poca* eene sterkte: thans is er eene te *Bambang*, in de nabijheid der *Massang*, opgeworpen.

Zoo als ik reeds aangemerkt heb, loopt de weg van *Matoca* zuidwestelijk. Deze rigting verandert bij *Soeroe-Gedang*, waar het noordelijk hellende vlak eene oostelijke neiging heeft en de weg westelijk tot op 3500 voeten hoogte rijst. In dit laatste dal heeft men aan weerszijden de reeds gemelde bergen, van welken er eenige met rijst beplant waren, die tusschen de omgekapte boomen met een zacht groen uitkwam. Van deze hoogte daalden wij naar het in de laagte gelegene meer af, hetwelke nu en dan door de takken der hier groeijende *Saurauja* zigtbaar werd, tot dat eindelijk zoowel dit geheele watervlak, alsook de zee, tusschen de pas van uitstrooming door in het verre verschiet voor ons oog bloot lag. De steilte van den berg, langs welken de weg al slingerende afdaalt, bedriegt aanmerkelijk, daar men telkens gelooft aan het einde der daling te zijn en dan nog eenige voeten van zijn einddoel verwijderd is. Deze daling bedraagt bijna 2100 voeten, terwijl wij voor de hoogte van het meer door barometer-waarnemingen ruim 1400 voet bekomen hebben. Wij hebben voor dit meer alleen den naam van *Dano-Sapoeloe kottas* of *Dano-Meningoe* vernomen. De grootste strekking, die van het noorden naar het zuiden loopt, maakt hetzelve tot een dwarsdal; terwijl dat van *Sinkara* eene met de bergketen gelijk loopende rigting heeft. De oppervlakte van het water is, volgens de opname van den Heer Osthoff, 3020 roeden

lang en bijna 1600 breed. Deze bijna ovale vorm is ten zuiden het smalste en bijkans geheel door 3000 tot 3500 voeten hooge bergen omringd. De hellingen dezer bergen zijn vooral zuidwaarts steil; noord- en oostwaarts daarentegen meer zachtglooijende. Ten noorden van het meer, waar het gebied der 6 kottas ligt, vindt men eene schoone, door kleine beken goed bevochtigde, hellende vlakte; waarop, behalve rijst, eene aanzienlijke menigte koffijboomen en cocospalmen voorkomt. Deze bergbeken, benevens andere van het gebergte komende wateren, onderhouden het meer, hetwelke in het westen uitloopt en eene rivier vormt, die aan het westerstrand, boven *Tiko*, in zee stroomt. Zoowel de oostelijke wanden, als de oevers leverden steenen op, die eenen vulkanischen oorsprong verraden en eene vroegere verzakking waarschijnlijk doen worden.

Het gebied der 4 kottas bevat *Tanjong-Sinie* ten zuiden, *Songi-Batang*, *Bajor* en *Meninjoe* ten oosten van het meer. In laatstgemeld kotta daalt men, van *Matoea* komende, af en worden de goederen met kleine vaartuigen naar *Bazar-satoe*, aan den westelijken uitloop gelegen, vervoerd om vervolgens langs den weg over *Loeboe-bassoer-mengoppo* naar *Tiko* vervoerd te worden. Uit dit dorpje gaat er noordelijk een weg naar de 6 kottas, die in dit gedeelte en tegen de westelijke hellingen der bergen zijn gelegen. Zij zijn de navolgende: kotta *Melintang* en kotta *Baledongan*, digt bij de uitwatering; *Tanjong-batoe*, aan den noordelijken oever van het meer, waar de bewoners zich veel met de vischvangst bezig houden; *Peninjawan*, in het

noordwestelijke, kotta *Baroe* in het oostelijke, eindelijk *Songi-Djawi* midden in deze kleine vlakte, aan de beek van dien naam gelegen, met eene kleine militaire post.

Langs deze laatste kotta gaat de boven vermelde weg, die zich hier zuidelijk naar *Baledongan* rigt. Behalve dezen weg naar *Tiko*, is er zuidwestelijk nog een pad over het steile zuidwestelijke gebergte naar *Priaman*. Deze onder den naam *Djalan-Kambing* bekende weg gaat eerst over den berg van dien naam en vervolgens door de zuidelijk gelegene 12 kottas benedenlanden; over kotta *Lambé* naar *Songi-Lima* en verder naar *Priaman*. De inwoners bezigen ter vervoer hunner koffij naar gemelde plaats tevens den weg over *Malelo*. Behalve van dit product, trekken zij uit het dal der 10 kottas eenige voordeelen van de aldaar welig tierende cocospalmen, en voorzien met hare noten de hooger gelegene streken van *Matoea*, der 12 kottas, enz., waar deze palm in het geheel niet gevonden wordt.

PLAATVERKLARING.

De profielen, welke hier bijgevoegd zijn, werden door den Heer VAN GELDER vervaardigd en zullen, zoo ik vertrouw, dienen tot een overzigt van den vorm van het eiland.

Fig. I. Afbeelding van den berg *Sengalang*, die de hoogte van ongeveer 9355 Rhijnlandsche voeten heeft.

a. Gebergte *Tandike.*

Fig. II. Afbeelding van den berg *Sago*, die de hoogte van omstreeks 6000 Rhijnl. voeten heeft.

a. Kalkheuvel.

Fig. III. Afbeelding van den berg *Merapi*, die de hoogte van ongeveer 9234 Rhijnl. voeten heeft.

Fig. IV. Doorsnede van het eiland Sumatra, beginnende bij *Priaman* en loopende tot aan het oosterstrand, ter plaatse waar eb en vloed in de rivieren is. Dezelve geeft den loop aan van de rivier *Ombieling;* terwijl de pijltjes, eveneens als in de overige figuren er bij gevoegd zijn ter aangave van den stroom van het water. De schaal van 3600 Rhijnl. voeten is tevens toepasselijk op fig. 5. De hoogte staat tot de lengte als 1 tot 48.

a. Priaman. *b.* Kajoe-tanam. *c.* Padang-pandjang. *d.* Sikaladi. *e.* Fort van der Capellen. *f.* Fort Samawang, *g.* Talawé. *h.* Moara. *i.* Oosterstrand.

Fig. V. Doorsnede van het eiland Sumatra, beginnende bij *Padang-pandjang* en loopende tot aan het oosterstrand, ter plaatse waar ebbe en vloed in de rivieren is. Dezelve geeft den loop aan van de rivier *Agam.* De hoogte staat tot de lengte als 1 tot 48.

a. Padang-pandjang. *b.* Goegoer-Sigandang. *c.* Bierro. *d.* Paya-Komba. *e.* Fort Raaff. *f.* Boea. *g.* Moara. *h.* Oosterstrand.

Fig. VI. Doorsnede van het eiland Sumatra, beginnende bij *Fort Tiko* en loopende tot aan *Fort de Kock.* De hoogte staat tot de lengte als 1 tot 12; terwijl op dezelve even als op fig. 7 en 9 de schaal toepasselijk is, welke bij fig. 8 geplaatst en van 10800 voeten is.

a. Oppervlakte van de zee. *b*. Fort Tiko. *c*. Fort Mongoppo. *d*. Fort Loeboe-basso. *e*. Bergketen buiten het vlak van doorsnede. *f*. Bazar-satoe. *g*. Menanjoe. *h*. Fort Matoea. *i*. Hoogte van den weg over den heuvel Dimpang. *k*. Fort Pantar. *l*. Rivier Massang. *m*. Fort de Kock. *n*. Berg Sengalang buiten het vlak van doorsnede. *o*. Rivier Massang.

Fig. VII. Doorsnede van het eiland Sumatra, beginnende bij *Fort de Kock* en eindigende bij het gebergte *Gaboes*. Evenredigheid van hoogte tot lengte en schaal even als bij de vorige figuur.

a. Fort de Kock. *b*. Agam. *c*. Berg Sengalang buiten het vlak van doorsnede. *d*. Ware hoogte van den berg Merapi. *e*. Vermoedelijke hoogte vóór de uitbarsting van dezen vulkaan. *f*. Fort van der Capellen. *g*. Tana-Datar. *h*. Tanjong. *i*. Gebergte, hetwelke Tana-Datar begrenst, buiten het vlak van doorsnede. *k*. Berg Sago, buiten het vlak van doorsnede. *l*. Berg Marapalm. *m*. Banzar. *n*. Fort Schenck. *o*. Rivier Sinamang. *p*. Gebergte Gaboes.

Fig. VIII. Doorsnede van het eiland Sumatra, beginnende bij Fort *Kajoe-tanam* en eindigende bij *Arau*. Evenredigheid van hoogte tot lengte even als bij de vorige figuur.

a. Zeevlak. *b*. Fort Kajoe-tanam. *c*. Fort Ambadjang. *d*. Meer Sinkara. *e*. Fort Samawang. *f*. Fort van der Capellen. *g*. Fort Tanjong-alam. *h*. Fort Paya-Komba. *i*. 50 Kottas. *k*. Arau.

Fig. IX. Doorsnede van de bergen *Merapi* en *Talang*, met het daartusschen gelegen dal en meer van *Sinkara*. De schaal is dezelfde als die der vorige figuur. De hoogte staat tot de lengte als 1 tot 8.

a. Zeevlak. *b*. Top van den berg Merapi. *d*. Saboe. *e*. Batipo. *f*. Sompoer. *g*. Meer van Sinkara. *i*. Steile wand van het dal welke het meer van Sinkara omgeeft. *h*. Dal, begrenzende het meer van Sinkara. *k*. Sinkara. *l*. 13 Kottas. *m*. Talang. *n*. Top van den berg Talang.

Fig I

Fig II

Fig III.

Fig. IV.

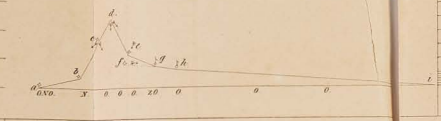

Fig V.

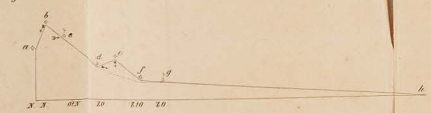

Fig VI.

Fig VIII.

Fig IX.

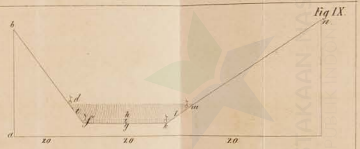

Fig VII.

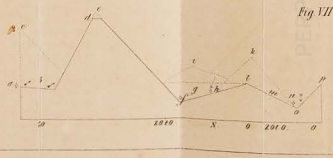

PERPUSTAKAAN NASIONAL

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

QPCARD 10

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

ZAENUDIN

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

OPCARD 10